

16. ve 17. Yüzyıllar Doğu ve Güneydoğu Anadolu'sunda Tımarların Çeşitli Biçimleri: Farklı Uygulamalara Tek İsim Koymak*

Kumiko Saito**

The Many Forms of "Timars" in Eastern and Southeastern Anatolia in the 16th and 17th Centuries: Putting a Label on Diverse Practice

Abstract ■ This paper elucidates how *timar* system was implemented in the *sancaks* governed by Kurdish *amirs*. The Ottoman authorities took two exceptional measures to adapt the *timar* system to the situation on the ground when they first introduced it to those *sancaks*. On one hand, allowance was made in some cases for quasi-family holding of the *dirlik* through a system called *ocaklık*. On the other hand, some Kurdish *amirs* and their followers were granted *dirliks* wholesale without preceding land surveys. The authorities, however, were clearly reluctant to continue such exceptional measures. For instance, already around six decades after the conquest, execution of land surveying can be attested in one *sancak* where the *dirliks* had previously been granted without it. This move towards the standardization of *timar* system went hand in hand with a policy to intensify the implementation of that system. The authorities began to grant the Kurdish *amirs* controlling the *sancaks* where the *timar* system was not implemented *dirliks* outside the *sancaks* under their control. All in all, the Ottoman *timar* policy towards the *sancaks* governed by Kurdish *amirs* aimed at loosely integrating those *sancaks* into the *timar* structure, while keeping local vested interests intact.

Keywords: Eastern and Southeastern Anatolia, Province of Diyarbakır, Province of Van, Kurdish Amirs, *Timar* System

Osmanlı topraklarına 16. yüzyılın ilk yarısında dahil edilen Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun yönetici konumunda olan Kürt emirlerinin Safevîlere karşı

* Bu çalışma JSPS KAKENHI tarafından desteklenmiştir (Grant Number 25370825). Bu makalenin daha önce yayınlanan Japonca versiyonunun güncellenmiş şeklidir ("16-17 seiki anatoria nantobu no kurudokei shoken ni okeru timarusei" (*Ajia afurika gengo bunka kenkyu*, 75 (2010), s. 79-112)).

** Tokyo University of Foreign Studies.

yürütülen askerî faaliyetlerde önemli rol üstlenmesi beklenmekteydi. Osmanlı yönetimi bir yandan gerçekleştirdikleri askerî hizmetler karşılığında Kürt emirlerine bazı imtiyazlar verirken, diğer yandan onları kendi yönetimine dahil etmek için çeşitli tedbirler uygulamıştır. Bu tedbirlerden biri de timar sisteminin uygulanması olup, bu makalede, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun eski yöneticisi olan Kürt emirleri ve timar sistemi arasındaki bağlantılar çeşitli açılardan ele alınacaktır.

Fetihten sonra, Kürt emirlerine ait toprakları da kapsayan bölgelerde 1515 yılında Diyarbakır beylerbeyliği, 1548 yılında da Van beylerbeyliği kurulmuştur.¹ Bu iki beylerbeyliğe bağlı sancaklar, Osmanlı ümerâsının yönetiminde olan sancaklar ile Kürt emirlerinin yönetiminde olan sancaklardan oluşmaktaydı.² İkisi arasındaki fark ise, Kürt emirlerinin yönetiminde olan sancaklarda sancakbeylik görevinin babadan oğula geçmesinin meşru görülmesi olmasıdır.³

16. yüzyılın sonu ve 17. yüzyılın ilk yarısında, Kürt emirlerinin yönetiminde olan sancakların livâ ve hükûmet olarak iki çeşide ayrıldığı görülmektedir.⁴ Osmanlı kanunnâmelerine göre livâ ve hükûmet arasındaki temel fark timar sisteminin uygulanıp uygulanmamasıyla izah edilmektedir.⁵ Yani livâ tipi sancakta timar sistemi uygulanırken, hükûmet tipi sancakta timar sistemi uygulanmamıştır.

-
- 1 Diyarbakır beylerbeyliğine bağlı sancakların konum değişikliği için bkz. Martin van Bruinessen, "The Ottoman Conquest of Diyarbakir and the Administrative Organisation of the Province in the 16th and 17th Centuries", *Evlîya Çelebi in Diyarbakir, The Relevant Section of the Seyahatname*, edited with translation, commentary and introduction by Martin van Bruinessen and Hendrik Boeschoten (Leiden: E. J. Brill, 1988), s. 13-28; Mehmet Ali Ünal, "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Diyarbakir Eyaletine Tâbi Sancakların İdari Statüleri", *X. Türk Tarih Kongresi (1986) Bildiri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994), s. 2211-20. Van beylerbeyliğine bağlı sancakların konum değişikliği için bkz. Orhan Kılıç, "Van Eyaleti'ne Bağlı Sancaklar ve İdarî Statüleri (1558-1740)", *Osmanlı Araştırmaları*, 21 (2001), s. 189-210.
 - 2 Kürt emirlerinin yönetimindeki sancaklar şu şekilde tasnif edilebilir: 1. Osmanlı fethinden önce de var olan Kürt emirine ait toprağın olduğu gibi bir sancağa dönüşmesi, 2. Kürt emirine ait toprağın içinde birkaç sancağın kurulması, 3. Kürt emirinin yönettiği sancaktan bölünerek yeni bir sancağın kurulmasıdır.
 - 3 Kürt emirlerinin yönetimindeki sancakların hepsinde sancakbeylik görevi irs yoluyla geçmemiştir. Emir ailesi içindeki çatışmalar gibi çeşitli nedenlerden dolayı diğer emir ailesinden gelenler veya Osmanlı ümerâsının sancakbeylik görevine atandıkları da görülmüştür.
 - 4 Genellikle arşiv kaynaklarında resmî olarak *livâ-i Çermik* ve *hükûmet-i Egil* gibi geçmekte fakat genel terim olarak hem livâ hem de hükûmet için *Çermik sancağı* ve *Egil sancağı* gibi sancak kelimesi kullanılmıştır.
 - 5 Ayn-ı Ali Efendi, *Kavânin-i Âl-i Osman der Hülâsa-i Mezâmin-i Defter-i Divân*, haz.

Osmanlı Devleti'nin serhat bölgelerinde, özel bir timar sisteminin uygulandığı daha önceden bilinmekteydi.⁶ Kürt beylerinin yönetiminde olan sancaklar için bugüne kadar ağırlıklı olarak tahrir defterlerine dayanılarak dirlik araştırmaları yapılmıştır.⁷ Ancak, timar sisteminin uygulanmasına rağmen tahriri yapılmamış bazı sancaklar da bulunmaktadır. Bundan da anlaşıldığı gibi, Kürt emirlerinin yönetiminde olan sancaklarda uygulanan timar sistemi ve özellikleri hakkında henüz bilinmeyen ve ortaya çıkarılmamış olan bazı detaylar mevcuttur. Bundan yola çıkarak, bu makalede ağırlıklı olarak timar ruznâmçe defterlerini esas alarak Diyarbakır ve Van eyâletlerine bağlı sancaklarda uygulanan timar sisteminin özellikleri incelenecektir. Kürt emirlerinin yönettikleri sancaklara özgü timar sisteminin yapısının aydınlatılması, bundan sonra yapılacak olan diğer bölgelerde uygulanan timar sistemi ile karşılaştırmalı incelemeler ve Osmanlı Devleti'nin timar politikalarının kapsamlı analizleri için önem taşımaktadır.

M. Tayyib Gökbilgin (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1979), s. 29-30; *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi: Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Tasarruf Sistemi'nin Hukukî ve Mâlî Müeyyede ve Mükellefiyetleri*, haz. Midhat Sertoğlu (İstanbul: Marmara Üniversitesi, 1992), s. 19, 32. Kanunnâmelerde belirtilen hukukî statülerin gerçekte nasıl uygulandığı konusunda, arşiv kaynaklarındaki örnekler göre yapılmış karşılaştırmalı incelemeler için bkz. Orhan Kılıç, "Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler", *OTAM*, 10 (1999), s. 119-37; aynı yazar, "Ocaklık Sancakların Osmanlı Hukukunda ve İdarî Tabikattaki Yeri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XI/1 (2001), s. 257-74.

6 Mesela Ömer Lütfi Barkan, "Timar", *İslâm Ansiklopedisi*, 1979, s. 295-6; Nedim Filipović, "Ocaklık Timars in Bosnia and Herzegovina", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 36 (1986), s. 149-80.

7 Kürt emirlerinin yönetimindeki sancaklara ait dirlikler hakkında aşağıdaki araştırmalar bulunmaktadır. Çemişgezek sancağı için Mehmet Ali Ünal, XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999); Kulp sancağı için Alpay Bizbirlik, "16. Yüzyılda Kulb Sancağı Hakkında Sosyal ve Ekonomik Bir Araştırma", *Osmanlı Araştırmaları*, 13 (1993), s. 137-62; Tercil sancağı için aynı yazar, "16. Yüzyılda Tercil Sancağı Üzerine Notlar", *Osmanlı Araştırmaları*, 16 (1996), s. 85-120; Atâk sancağı için aynı yazar, "16. Yüzyılın Ortalarında Atak Sancağı ve Sancak Beyleri Üzerine Notlar", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 14 (1999), s. 109-33; Bitlis sancağı (Muş sancağı dahil) için Orhan Kılıç "730 Numaralı Van, 'Adilcevaz, Muş ve Bitlis Livaları Timar İcmal Defteri: I. Ahmed Dönemi" (Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 1989); aynı yazar, "Muş Sancağı Dirlikleri (1604-1605)", *OTAM*, 9 (1998), s. 24-61; aynı yazar, "Muş Sancağı Dirlikleri (1604-1605)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, IX/1 (1999), s. 155-78; Mehmet Öz, "XVI. Yüzyılda Bitlis Sancağında Timar Sistemi ve Vakıfları", haz. Bahaeddin Yediyıldız ve Mehmet Öz, *Prof. Dr. Özkan İzgi'ye Armağan* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 2011), s. 191-206.

Bilindiği üzere timar ruznâmçe defterlerinde dirlik alacak kişinin berat alabilmesi için gereken tezkire suretleri kaydedilmiştir.⁸ Bir tezkire kabaca şu üç bölümden oluşmaktadır: 1. Dirliğin ait olduğu nahiyeye ve sancak, dirlik sahibinin adı ve ilk dirlik alımında önceki sahibinin adı, 2. Dirliğin ayrıntıları (dirliğin gelirlerini oluşturan köy ve mezra gibi yerlerin isimleri ve vergi gelirleri) ve 3. Tezkirenin düzenlenmesine kadar gelişen aşamaların açıklanması ve tezkirenin düzenleme tarihi. 16. yüzyılın sonlarına doğru, her dirlik kaydının üst kısmında, dirlikle ilgili daha sonra yapılan değişiklikler de yazılmaya başlandı. Tezkirenin düzenlenmesi ise çeşitli nedenlere dayanmakta olup bunlar şu şekilde sıralanabilir: 1. Dirliğin tevcihi, 2. Beratın yenilenmesi, 3. Dirlik miktarındaki değişiklikler, 4. Zayi olma veya diğer sebeplerden dolayı beratın yeniden düzenlenmesi, 5. Dirliğin kesinleşmesi ya da teyidi.⁹ Timar ruznâmçe defterleri, tezkirenin düzenlen-

- 8 Timar ruznâmçe defterlerinin tanıtımı ve açıklamaları için bkz. Douglas Howard, "The BBA Ruznamçe Tasnifi: A New Resource for the Study of the Ottoman Timar System", *Turkish Studies Association Bulletin*, X/1 (1986), s. 11-19; aynı yazar, "Timar System and Its Transformation, 1563-1656" (Doctoral Dissertation, Indiana University, 1987), s. 41-76; Nejat Göyünç, "Timar Ruznamçe Defterleri'nin Biyografik Kaynak Olarak Önemi", *Belleten*, LX/227 (1996), s. 127-38; Erhan Afyoncu, "Osmanlı Devlet Teşkilâtında Defterhâne-i Âmire: XVI-XVIII. Yüzyıllar", (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1997), s. 27-30. Timar ruznâmçe defterlerinden yararlanılan dirlik araştırmaları için bkz. Nicoară Beldiceanu, "Le timar de Muşliḥ ed-dîn, précepteur de Selîm Şâh", *Turcica*, VIII/2 (1976), s. 91-109; Irène Beldiceanu-Steinherr, Mihnea Berindei, Gilles Veinstein, "Attribution de *Timâr* dans la province de Trébizonde (fin du XVe siècle)", *Turcica*, VIII/1 (1976), s. 279-90; Irène Beldiceanu-Steinherr, Mihnea Berindei, Gilles Veinstein, "Attribution de *Timâr* dans la province de Trébizonde (fin du XVe siècle) II", *Turcica*, IX/2-X (1978), s. 107-54; İsmail Kıvrım, "(Kanunî Dönemi Sonları ile III. Murad Dönemi Başlarında) Konya Sancağı'nın Timar Düzeni", (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 1997); Enver Çakar, "13 Numaralı Timar Ruznâmçe Defteri ve Bu Defterde Haleb Vilâyeti ile İlgili Bazı Tespitler", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XI/1 (2001), s. 235-46; Mehmet Doğan, "Ankara Sancağı'nda Timar Sisteminin Dönüşümü", (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2006); Suat Yıldız, "(H.984) 1576-1577 Tarihli Timar Ruznamçe Defterine Göre Karaman Eyaleti" (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2010); Emine Erdoğan Özünlü, *Ayntâb Sipahileri: Bir Osmanlı Sancağında Timarlı Sipahi Olmak*, (Ankara: Berikan Yayınevi, 2011). Ayrıca Kayseri sancağına ait timar ruznâmçe defterlerinin tıpkıbasımı ve transkripsiyonu olarak, *Kayseri Sancağı Timarları (Hicrî 997-998/Milâdî 1589-1590)*, haz. Seyit Ali Kahraman, 2 Cilt, (Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi, 2009).
- 9 Tezkirenin düzenlenmesine kadar olan bürokrasi işlemi için bkz. Halil İnalçık, "Osmanlı Bürokrasisinde Aklâm ve Muâmelât", *Osmanlı Araştırmaları*, 1 (1980), s. 1-14; Howard 1987: 7-142; Nejat Göyünç, "Timar Tevcihleri Hakkında", *Osmanlı-Türk Diplomatîği Semineri 30-31 Mayıs 1994 Bildiriler* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1995), s. 67-74; Bilgin Aydın, "XVI. Yüzyıl Osmanlı Bürokrasisinde Timar Tevcih Sistemi", *Osmanlı*

mesine kadar olan süreçleri ayrıntılı olarak gösteren tek kaynak olduğu için, tahrir defterlerinde yer almayan dirlik tevcihi ile ilgili süreçler ve şartlar, ayrıca daha sonra meydana gelen değişiklikler hakkında da bilgi vermektedir.

Bu makale için İstanbul'daki Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) ve Sofya'daki Kiril Metodiy Millî Kütüphanesi'nde taradığım 16. yüzyıl ile 17. yüzyıla ait timar ruznâmçe defterleri şunlardır: Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin Timar Rûznamçe Defterleri (DFE.RZ.d) tasnifinden 5, 7, 12, 14, 15, 22, 28, 33, 34, 36, 55, 58, 62, 65, 67, 73, 85, 86, 98, 101, 117, 118, 125, 128, 156, 169, 174, 176, 186, 195, 206, 212, 233, 246, 279, 280, 290, 300, 322, 326, 331, 346, 352, 365, 381, 412, 437, 448, 501, 504, 510, 539, 552, 565, 571, 598, 608, 619, 621, 631, 647, 653, 690, 695, 749, 839, 852, 968 numaralı defterler, Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d) tasnifinden 7, 29, 32, 144, 15402, 15605, 17642 numaralı defterler, Tapu Tahrir Defterleri (TT.d) tasnifinden 313 ve 617 numaralı defterler, Kiril Metodiy Millî Kütüphanesi'nin OAK tasnifinden 162/36 ve 167/16 numaralı defterler ve D tasnifinden 370, 377, 633 numaralı defterler.

Bu makalede, Kürt emir aileleri Tablo 1 ile birlikte gösterildikten sonra, timar ruznâmçe defterlerinin sunduğu bilgilerden faydalanarak Kürt emirlerinin yönetiminde olan sancaklarda timar sisteminin uygulanma durumu ve özellikleri üç başlık altında incelenecektir. İlk olarak Kürt emirlerinin yönetiminde olan sancaklarda timar sistemi, ikinci olarak Kürt emirlerinin yönetiminde olan sancaklarda ocaklık ve tahrir, üçüncü olarak Kürt emirlerinin yönetiminde olan sancaklarda uygulanan özel timar sistemi ele alınacaktır. Timar ruznâmçe defterlerinden ortaya çıkan bilgiler, makale içinde değerlendirildiği gibi ayrıca makalenin sonunda yer alan tablolarda verilmiştir. Kürt beylerinin dirlikleri Tablo 2'de, Kürt beylerinin adamlarının dirlikleri ise Tablo 3'te gösterilmektedir.

1. Kürt Emir Aileleri

Osmanlı fethinden önce, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Kürt emirleri ve onların denetimi altında olan aşiret konfederasyonları yönetici konumunda bulunmaktaydılar. Kürt emirleri aşiret konfederasyonlarını yönetirken, kendileri ise hiçbir aşirete üye olmayan bağımsız bir aileden gelmekteydiler. 16. yüzyılın sonunda Bitlis emiri Şeref Hân tarafından yazılmış olan *Şerefnâme*'de Kürt

Araştırmaları, 24 (2004), s. 29-35; Afyoncu 1997: 47-58; Mehmet Doğan, "Osmanlı Timar Sistemi'nde Tevcih Prosedürü", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2/1 (2011), s. 1-11.

emirlerinin soyları hakkında ayrıntılı bir şekilde söz edilmektedir. *Şerefnâme*'ye göre, 16. yüzyılın sonunda Diyarbakır ve Van bölgelerinde bulunan Kürt emir aileleri Tablo 1'deki gibidir.

Bu Kürt emir aileleri arasında kendi içlerinde daha fazla aileye ayrılanlar şunlardır: 1. Çemişgezek, 2. Mirdâsî, 3. Zirki, 5. Süleymânî, 7. Cezîre, 9. Hizan, 10. Şîrvân. Osmanlı fethinden sonra, Kürt emirleri kendi topraklarına sancakbeyi olarak atanmakta ve bu görev babadan oğula devredilmekteydi. Bu durumda bir Kürt emirinin toprağının çoğu, bir sancak oluşturmakla birlikte bazı istisnalar da vardı. Örneğin 16. yüzyılın ortalarında Çemişgezek sancakbeyi olan Çemişgezek emiri Pîr Hüseyin Bey'in vefatından sonra, Çemişgezek sancağı Çemişgezek, Mazgirt, Pertek ve Sakman olmak üzere dört sancağa bölünmüştür.¹⁰ Bundan sonra Mazgirt, Pertek ve Sakman sancakbeyleri, Çemişgezek emir ailesinden atanmış, fakat Çemişgezek sancakbeyi, Çemişgezek emir ailesi dışından birine verilmeye başlanmıştı. Süveydî emir ailesinden Çapâkçûr, Genç ve Hâncûk sancakbeyleri çıkmıştır. Hizan emirleri Hizan sancakbeyi olarak atanmış, fakat emir ailesi içinde ortaya çıkan çekişmeler sonucu, bir süre Hizan sancağından ayrılarak Nâmirân sancağı kurulmuştur. Müküs emirleri Müküs sancakbeyi olarak atanmış, fakat emir ailesi içindeki çekişmeler nedeniyle, Müküs sancağından ayrılarak Kârkâr sancağı kurulmuştur. Şîrvân emirleri ise kendi içlerinde bazı emir aileleri varken arşiv kaynaklarında sancak olarak sadece Şîrvî ismi geçmekte ve Şîrvî sancakbeyi olarak atanan Küfrâ emirleri olmuştur. Daha sonra Küfrâ ve Kernî emirleri arasında ortaya çıkan çatışmalardan dolayı Şîrvî sancağı bir süre ikiye bölünmüş, her ikisine de *livâ'-i nısf-ı Şîrvî* denilmiştir.¹¹

10 Çemişgezek'in bölünmesi için bkz. Dünder Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı: Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998), s. 234-42; Ünal, XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı, s. 35-51.

11 Şîrvî sancağı ilk kez ikiye bölündüğünde sancakbeylik görevine Kernî emiri ve (Şîrvân emir ailesiyle ilgisi olmayan) Hâzo emir ailesinden Saruhân atanmıştır (Kâmil Kepeci Defterleri (KK.d) 218, s. 65). Daha sonra Saruhân'a Siverek sancağı tevcih edilmiş (MAD.d 563, s. 81) ve iki Şîrvî sancağı, Küfrâ ve Kernî emir ailelerine verilmeye başlanmıştır. İki Şîrvî sancağı, özellikle ayırt edilmeden *livâ'-i nısf-ı Şîrvî* (KK.d 218, s. 65; Dîvân-ı Hümâyûn Mühimme Defterleri (A.DVNS.MHM.d) 6, hkm. nu. 475) ya da sadece *livâ'-i Şîrvî* olarak kayıtlarda geçmektedir (MAD.d 563, s. 99; A.DVNS.MHM.d 22, hkm. nu. 161; KK.d 262, s. 185).

Tablo 1: Kürt Emir Aileleri ve Onların Yönetiminde Olan Sancaklar

<i>Şerefnâme</i> 'de emir aileleri	Emirlerin yönetiminde olan sancaklar	Sancak tipi	<i>Şerefnâme</i> 'de emir aileleri	Emirlerin yönetiminde olan sancaklar	Sancak tipi
1. Çemişgezek	Çemişgezek → ×	livâ	5-1. Kulp ve Batman	Kulp	livâ
1-1. Mecengird	Mazgirt	livâ	5-2. Meyyâfariğin	Besyân ve Bücyân ve Zîlan/ Mefâriğin	livâ
1-2. Perrek	Perrek	livâ	6. Hakkâri	Hakkâri	hükûmet
1-3. Sakman	Sakman	livâ	7. Cezîre		
2. Mirdâsî			7-1. Cezîre	Cezîre/Cizre	hükûmet
2-1. Eğil	Eğil	hükûmet	7-2. Gûrgîl	Gûrgîl	livâ
2-2. Palu	Palu	hükûmet	7-3. Finik	×	
2-3. Çermik	Çermik	livâ	8. Hâzo	Hâzo	hükûmet
3. Zirkî			9. Hizan		
3-1. Derzîni	Derzîni	livâ	9-1. Hizan	Hizan	hükûmet
3-2. Girdikân	Girdikân	livâ		Nâmîrân	livâ
3-3. Arak	Arak	livâ	9-2. Mükûs	Mükûs	livâ
3-4. Tercîl	Tercîl	livâ → hükûmet		Kârkâr	livâ
4. Süveydî			9-3. İspâyird	İspâyird	livâ
	Çapakçûr	livâ	10. Şîrvân (Küfrâ)	nısf-ı Şîrvî	livâ
	Genç	hükûmet	10-1. Kernî	nısf-ı Şîrvî	livâ
	Hâncûk	livâ	10-2. İrûn	×	
5. Stüleymânî			11. Mahmûdî	Mahmûdî	hükûmet
			12. Bitlis	Bitlis	hükûmet

2. Kürt Beylerinin Yönetiminde Olan Sancaklarda Timar Sistemi

Yukarıda belirtildiği gibi, Kürt emirlerinin yönetiminde olan sancaklar livâ ve hükûmet olarak iki çeşide ayrılmaktadır ve livâ tipi sancaklarda timar sistemi uygulanırken hükûmet tipi sancaklarda timar sisteminin uygulanmadığı düşünülmektedir.¹² Ancak Kürt emirlerinin yönetiminde olan sancaklarda uygulanan timar sistemi hakkında henüz bilinmeyen detaylar mevcuttur. Bundan yola çıkarak, aşağıda Kürt emirlerinin yönettikleri sancaklardaki timar sisteminin uygulanma durumları incelenecektir. 16. yüzyıl ile 17. yüzyıla ait timar ruznâmçe defterleri esas alınarak, Kürt beylerinin dirlikleri Tablo 2'de, onların adamlarının dirlikleri de Tablo 3'te gösterilmektedir. Timar ruznâmçe defterlerinde bahsedilmeyen Kürt beyleri ve onların adamları için diğer arşiv kaynaklarına müracaat edilmiştir. Tablo 3 oluşturulurken arşiv kaynaklarında Kürt beyinin ailesi veya Kürt beyinin adamı olarak açıkça belirtilen kişiler seçilmiştir. Bazı kişiler, Kürt beyinin ailesinden olduğu halde, bazen Kürt beyinin adamı olarak tarif edildiği için kimi zaman aile ve Kürt beyinin adamları arasında ayırım yapmak oldukça zordur; bu nedenle Tablo 3 Kürt beylerinin adamları olarak düzenlenmiştir. Tablo 3'te bulunan dirlik sahibinin nereye ait olduğu bilgisi konusunda, bir Kürt emir ailesinden birden fazla sancakbeyi çıktığı takdirde dirlik sahibinin hangi sancakbeyi ile bağlantılı olduğunun belirsiz olması durumunda *Şerefnâme*'deki gruplandırma esas alınmıştır. Örneğin, Çapâkçûr, Genç ve Hâncûk arasında hangi sancakbeyi ile bağlantılı olduğu belirsiz ise, Süveydî'ye ait olarak belirtilmiştir.

2.1. Kürt Beylerinin Dirlikleri (Tablo 2)

1. Çemişgezek, Mazgirt, Pertek ve Sakman beyleri

Yukarıda söz edildiği gibi 16. yüzyılın ortalarında Çemişgezek sancağı, Çemişgezek, Mazgirt, Pertek ve Sakman olmak üzere dört sancağa bölünmüştür. Mazgirt, Pertek ve Sakman sancaklarında Çemişgezek emirlerinden sancakbeyleri çıkarken, Çemişgezek sancağında Çemişgezek emirleri dışından gelenler sancakbeylik görevine getirilmeye başlanmıştır. Öte yandan Çemişgezek sancağı içindeki dirlikler, Mazgirt, Pertek ve Sakman sancakbeylerine tahsis edilmeye devam etmiştir. Bu duruma Mazgirt, Pertek ve Sakman sancaklarındaki vergi gelirlerinin yetersiz olması ve dolayısıyla tahsisi mümkün olan dirliklerin sınırlı olmasının

¹² Bitlis sancağı, hükûmet olduğu halde timar sistemini uygulamış istisnai bir sancak olarak bilinmektedir.

neden olduğu düşünülmektedir. Örneğin, Diyarbakır bölgesinin fethinden sonra 1518 yılında tanzim edilen tahrir defterine göre, Çemişgezek sancağında tahsis mümkün olan dirliklerin değeri 1,300,000 akçeden fazla iken, Pertek'te (o zamanki statüsü nahiye) yaklaşık 100,000 akçe, Sakman'da (o zamanki statüsü nahiye) yaklaşık 100,000 akçe ve Mazgirt'te (o zamanki statüsü nahiye) yaklaşık 200,000 akçe idi. Bu meblağların Çemişgezek sancağına kıyasla hayli az olduğu gözlemlenmektedir.¹³

2. Eğil, Palu ve Çermik beyleri

Eğil beylerinin dirliği Harput sancağında bulunmaktadır.¹⁴ 1577 yılından sonra, dirliğin değeri 96,759 akçe olduğu halde has olarak tasarruf etmişlerdir.¹⁵ Palu beylerine ait herhangi bir dirlik tespit edilememiştir. Çermik beyleri genellikle Çermik sancağında has sahibiydiler.

3. Derzîni, Girdikân, Atâk ve Tercîl beyleri

Derzîni beylerinin dirliğine ait kayıtlara timar ruznâmçe defterlerinde rastlanmamaktadır. Mühimme defterinde bir kaydı bulunmakta, bu kayıt da sadece Siirt sancağında 8,000 akçelik zam ile ilgili bir bilgiye yer verilmekte¹⁶ ve tasarrufunda olan dirliğin hepsi bilinmemektedir. Girdikân beylerinin dirliği hakkında ise, 1554 yılında zam olarak Sincar sancağında 20,000 akçenin tahsis edildiğine dair bir kayıt bulunmaktadır.¹⁷ Normalde timar ruznâmçe defterlerinde asıl sahip olduğu dirlik kaydından sonra dirliğe yapılan zam kayıtları eklenmektedir; ancak bu örnekte Girdikân beyinin asıl sahip olduğu dirlik yazılmamıştır.¹⁸ Ayrıca, Girdikân beylerinin iki tane daha dirlik kaydını görebilmekteyiz. Bunlardan biri, Girdikân sancağının 200,000 akçe ile tevcihiyle ilgilidir.¹⁹ Değeri ise, 12,000

13 TT.d 64, s. 801-13, 831-42.

14 Eğil beyleri, 1518 yılı itibarıyla Harput sancağında dirlik sahibi idi (TT.d 64, s. 662-8). Eğil beylerinin Harput sancağında sahip olduğu dirlikten Ünal 1989: 178'de söz edilmektedir.

15 KK.d 262, s. 117.

16 A.DVNS.MHM.d 4, hkm. nu. 371.

17 MAD.d 17642, s. 309.

18 Daha sonra değinileceği gibi, Girdikân sancağının tahrir defteri günümüze aktarılmadığına göre, Girdikân sancağının dirliklerinin kaydedilmesi başından beri tasarlanmamıştır.

19 A.DVNS.MHM.d 2, hkm. nu. 1347. Girdikân sancağında, sancakbeyi olan Nâsır Bey'in idamından sonra tahrir yapılmış ve 1556 yılında emir ailesinden Mîr Halîl Bey 200,000 akçe ile sancakbeyi olmuştur.

akçelik zam hakkındadır.²⁰ Atâk ve Tercîl beyleri, kendi sancaklarında hassa sahibi olmuşlardır. Daha sonra hükûmete dönüşen Tercîl sancağında, hükûmet olduktan sonra da timar sistemi devam etmiştir.²¹

4. Çapâkçûr, Genç ve Hâncûk beyleri

Çapâkçûr beylerinin hassı Çapâkçûr sancağında bulunmaktaydı. Genç ve Hâncûk beylerinin hasları her iki sancakta iç içe bulunup tahminî değerlerde verilmiştir. Genç hükûmetinde timar sistemi uygulanmıştır.²²

5. Kulp, Besyân ve Bûcyân ve Zilân beyleri²³

Kulp beyleri kendi sancaklarında has sahibiydi. Besyân ve Bûcyân ve Zilân beyleri Kulp, Harput ve Sincar sancaklarında dirlik sahibi olmuşlardır.

6. Hakkâri beyleri

Hakkâri beylerinin dirliği tespit edilememektedir.

7. Cezîre ve Gûrgîl beyleri

Cezîre beylerinin dirliği tespit edilememiştir. Gûrgîl beylerinin dirliğine gelince, Kâmil Kepeci ve Maliyeden Müdevver defterleri serilerinde kayıtları görülmektedir. Buna göre, 1563 yılında Gûrgîl beyine Sindî Süleymânî sancağında 100,000 akçelik dirliğin verilmesi kararlaştırılmıştır.²⁴ 1567-68 yılına ait

20 Dîvân-ı Hümâyûn Hadariye Defterleri (A.DVNS.HADR.d) 1, s. 328.

21 Tercîl sancağının hükûmete geçişinin 17. yüzyılın başında olduğu düşünülmektedir. 1597 yılında sancakbeyi olan Ömer Bey'in dönemine ait kayıtlarda livâ olarak geçerken, 1604 yılında sancakbeyi olan İbrâhîm Bey'in zamanında hükûmet olarak geçmektedir (DFE. RZ.d 195, s. 20; MAD.d 32, s. 104-5).

22 Nejat Göyünç, "XVI. Yüzyılda Doğu ve Güney-Doğu Anadolu'da Yönetim ve Nüfus", *Türk Kültürü*, 370 (1994), s. 81-2'de Genç hükûmetinde uygulanan timar sisteminden söz edilmektedir.

23 Besyân, Bûcyân ve Zilân, Süleymânî aşiret konfederasyonunu oluşturan önde gelen aşiretlerdir (Şeref Hân Bidlîsî, *Şerefnâme*, ed. V. Véliaminof-Zernof, (St. Petersburg, 1860, rep., Westmead, 1969), I, s. 261-71).

24 KK.d 218, s. 72.

bir kayda göre, dirliğin bulunduğu yer belli olmamasına rağmen Gûrgîl beyinin 100,000 akçelik hassı olduğu tespit edilmektedir.²⁵ Her halükarda, hükûmet olmamasına karşın, Gûrgîl sancağı içinde sancakbeyinin dirlik kayıtlarına rastlanmamaktadır.

8. Hâzo beyleri

Hâzo beylerinin dirliğine tahrir defterlerinde bir kez rastlanabilmektedir. Dirliğin bulunduğu yer Amid sancağındadır.²⁶

9. Hizan, Nâmirân, Müküs, Kârkâr ve İspâyird beyleri

Timar ruznâme defterlerinde Hizan beyinin zeâmetine ait bir kayıt bulunmamaktadır.²⁷ Zeâmetin yeri Bitlis sancağındadır. Hizan sancağı, 1563 tarihinde emir ailesi içinde yaşanan çekişmelerden dolayı ikiye bölünmüştür. Bu esnada büyük oğul Mîr Mehmed'e Hizan sancağı 300,000 akçe ile, küçük oğul Melik Halîl'e Nâmirân sancağı 200,000 akçe ile verilmiştir.²⁸ Müküs beylerinin dirliğine ait kayıt bulunmamaktadır. Ancak Müküs sancağından bölünerek ortaya çıkan Kârkâr beyinin sahip olduğu hassın bir kısmı Müküs sancağında kaydedilmiştir. Kârkâr beylerinin hasları tahminî değerinde verilmiştir. İspâyird beyleri kendi sancağında has sahibiydi fakat has rakamı 1575 yılına kadar kayıtlara geçmemiştir.²⁹

25 MAD.d 563, s. 89. Ayrıca, TT.d 991, s. 10'da Ahmed Bey adında biri Sincar sancağında 100,000 akçelik dirliğe sahip olduğu kaydedilmiştir. Bu kişinin Gûrgîl sancakbeyi olan Ahmed Bey olma ihtimali bulunmaktadır. TT.d 991'in düzenleme tarihi bilinmemekte olup, bu defterde kaydedilen Sincar sancakbeyi olan Melik Mehmed Bey, 1562 ve 1569 yıllarında Sincar sancakbeyi olarak atanmış ve o zamanlar sahip olduğu has değeri, 1562 yılında 429,372 akçe, 1569 yılında ise 431,851 akçe idi (MAD.d 563, s. 84, 88). TT.d 991'de Melik Mehmed Bey'in has değeri 431,851 akçe olarak kaydedildiğine göre, TT.d 991'in 1569 yılındaki durumları yansıttığı düşünülmektedir.

26 TT.d 64, s. 171.

27 MAD.d 17642, s. 294.

28 KK.d 218, s. 13, 55. Ancak, Hizan sancağında tahrir yapılmadığı anlaşılmakta (KK.d 241, s. 63) ve dolayısıyla sancakbeylerinin gelirleri her ikisinin beyan ettiği rakamlara göre ya da tahmin üzerine kaydedildiği düşünülmektedir.

29 İspâyird beyinin has değerinin kaydedilmemiş olması ile ilgili ayrıntılara daha sonra değineceğiz.

10. Şîrvî beyleri

Şîrvî beylerinin dirliği hakkında üç tane kayıt bulunmaktadır. Tahrir defterine göre 1540 yılında Şîrvî beyinin dirliği Bitlis sancağında 27,460 akçe olarak kaydedilmiştir.³⁰ Ancak bu dönemde Şîrvî sancağında has gelirin olup olmadığı anlaşılmamaktadır. 1568 yılına ait bir kayıta ise Şîrvî sancağında has gelirin olduğu saptanmaktadır.³¹ Şîrvî beyinin hassı tahminî değerde verilmiştir.

11. Mahmûdî beyleri

Mahmûdî beylerinin has gelirleri, Kulp, Rûhâ, Tercil, Van ve Bitlis sancaklarında bulunmakta ancak Mahmûdî sancağında tespit edilmemiştir.

12. Bitlis beyleri

Bitlis beylerinin has gelirleri, Bitlis sancağı başta olmak üzere Adilcevaz, Van ve Muş sancaklarında da bulunmaktaydı.³² Bitlis sancağında timar sisteminin uygulanmaya başlaması, 16. yüzyılın ortalarında Bitlis beyi olan Şemseddîn Bey'in Safevî Devleti'ne iltica etmesinden sonra idi ve Şemseddîn Bey'in oğlu olan Şeref Hân Osmanlı Devleti'ne itaat edip Bitlis'e geri döndükten sonra da timar sistemi devam etmiştir.

30 TT.d 208, s. 17.

31 DFE.RZ.d 12, s. 1032-3.

32 *Şerefnâme*'de Bitlis emirine ait toprak sayılan Muş'un idarî statüsü sürekli değişmiştir. Kılıç, "Muş Sancağı Dirlikleri (1604-1605)", s. 243-5; aynı yazar, "Muş Sancağı Dirlikleri (1604-1605)", s. 158-60; aynı yazar, "Van Eyaleti'ne Bağlı Sancaklar ve İdarî Statüleri (1558-1740)", s. 192; Mehmet Öz, "XVI. Yüzyılda Bitlis Sancağı: Yönetim, Nüfus ve Vergilendirme", *IXth International Congress of Economic and Social History of Turkey Dubrovnik-Croatia, 20-23 August, 2002* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2005), s. 33-5, 52; aynı yazar, "XVI. Yüzyılda Bitlis Sancağında Timar Sistemi ve Vakıfları", s. 198'e göre, Bitlis emirinin Safevî Devleti'ne iltica etmesinden sonra Muş, Bitlis sancağına bağlı bir nahiyeye iken, 16. yüzyılın ikinci yarısında Bitlis sancağından ayrılarak müstakil bir sancak haline getirilmiştir. Safevî Devleti'ne iltica eden emirin oğlu olan Şeref Hân Osmanlı'ya itaat edip Bitlis'e geri dönünce, 1579 yılında Şeref Hân'ın oğlu olan Ahmed Bey'e Muş sancağı tevcih edilmiştir. Ancak, 1593 yılından önce Muş sancağı merkezden gönderilen Osmanlı ümerâsına verildiği söylenmektedir. Muş, 16. yüzyılın sonlarından 17. yüzyıla kadar kimi zaman Bitlis sancağına bağlanmış, kimi zaman bağımsız bir sancak olmuştur.

Kürt beyleri arasında, kendi sancağında dirlik gelirlerinin olduğu tespit edilenler Pertek, Sakman, Mazgirt, Çermik, Girdikân, Atâk, Tercîl, Çapâkçûr, Genç, Hâncûk, Kulp, Hizan, Nâmirân, Kârkâr, İspâyird, Şîrvî ve Bitlis'tir. Bunlar arasında Tercîl, Genç, Hizan ve Bitlis hükûmettir. Kendi sancağı dışında dirliğe sahip oldukları tespit edilenler, Eğil, Derzîni, Gûrgîl, Hâzo ve Mahmûdî'dir. Bu sancaklardan Derzîni ve Gûrgîl hariç diğerleri hükûmettir. Dirlikleri ile ilgili kayıtları tespit edilemeyenler Palu, Hakkâri, Cezîre ve Mükûs'tür. Bunlar arasında Palu, Hakkâri ve Cezîre hükûmettir.

Yukarıdaki bilgileri özetleyecek olursak, Kürt beylerinin dirlik gelirleri normal Osmanlı sancakbeyleri gibi temel olarak kendi sancaklarında kaydedilmişlerdir. Kürt beylerinden hükûmet yöneticisi olanlarının bazısı, kendi sancakları dışında dirliğe sahip olmuşlardır. Bu durum, hükûmette timar sisteminin uygulanmama ilkesi bakımından gayet normal karşılanmaktadır. Ancak, hükûmet olan Tercîl, Genç, Hizan ve Bitlis sancaklarında sancakbeylik hasları bulunmaktaydı.

2.2. Kürt Beylerinin Adamlarının Dirlikleri (Tablo 3)

1. Mazgirt, Pertek ve Sakman beylerinin adamları

Mazgirt, Pertek ve Sakman sancakbeylerinin adamlarının çoğu, Çemişgezek sancağında dirliğe sahip olmuşlardır. Bu duruma, yukarıda belirtildiği gibi, Mazgirt, Pertek ve Sakman sancaklarında vergi gelirlerinin yetersiz olması ve dolayısıyla tahsisi mümkün olan dirliğin sınırlı olmasının sebep olma ihtimali fazladır.

2. Eğil, Palu ve Çermik beylerinin adamları

Eğil beylerinin adamlarının dirlikleri Harput ve Kulp sancaklarında tespit edilmektedir. Palu beylerinin adamlarının hepsi Harput sancağında dirliğe sahip olmuşlardır.³³ Eğil ve Palu hükûmet olduklarından, her iki sancakta dirlik dağıtımının olmaması gayet tabiidir. Çermik beylerinin adamları ise Çermik sancağında dirliğe sahip olmuşlardır.

33 DFE.RZ.d 14'te kaydedilen 1561 tarihli Palu emir ailesinin dirliklerinden Mehmet Ali Ünal, "XVI. Yüzyılda Palu Hükûmeti", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7 (1992), s. 247-8'de bahsedilmektedir.

3. *Derzîni, Girdikân, Atâk ve Tercîl beylerinin adamları*

Derzîni beylerinin adamlarına ait bir dirlik bulunmamaktadır. Girdikân emir ailesinden iki kişinin dirliği, Siirt sancağında görülmektedir. Ayrıca mühim-me defterine göre, Girdikân beyinin oğluna 25,000 akçe ve akrabasına 15,000 akçe verilmesi kararlaştırılmıştır.³⁴ Atâk beylerinin adamlarının Atâk ve Çapâkçûr sancaklarında, Tercîl beylerinin adamlarının ise genellikle Tercîl sancağında dirlik sahibi oldukları gözlemlenmektedir. Yukarıda söz edildiği gibi, daha sonra hükûmete dönüşmüş olan Tercîl sancağında, hükûmet olduktan sonra da timar sistemine devam edilmiştir.

4. *Çapâkçûr, Genç ve Hâncûk beylerinin adamları*

Çapâkçûr, Genç ve Hâncûk beylerinin adamlarının dirlikleri, bu sancakların hepsinde tespit edilmektedir. Genç hükûmetinde de dirlikler belirlenmiştir. Genç ve Hâncûk sancaklarında dirlikler tahminî değerde verilmiştir.

5. *Kulp, Besyân ve Bûcyân ve Zilân beylerinin adamları*

Kulp, Besyân ve Bûcyân ve Zilân beylerinin adamlarının dirlikleri genellikle Kulp sancağında bulunmaktaydı.

6. *Hakkâri beylerinin adamları*

Hakkâri beylerinin adamlarının dirlikleri, Hakkâri dışındaki sancaklarda görülmektedir. Dirliğin ait olduğu yerler olarak Van ve Bitlis gibi Hakkâri sancağına yakın yerler ya da Hoy ve Merend sancakları gibi yeni fethedilen yerler seçilmiştir.

7. *Cezîre ve Gûrgîl beylerinin adamları*

Cezîre beylerinin adamlarına ait dirlikler Cezîre sancağında bulunmazken, Hama ve Hasankeyf sancaklarında tespit edilmektedir. Aynı şekilde, Gûrgîl beylerinin adamlarının dirlikleri de Gûrgîl sancağında bulunmamakta fakat Gûrgîl

34 A.DVNS.MHM.d 2, hkm. nu. 1347. Dipnot 19'da bashedildiği gibi, Mîr Halîl Bey 200,000 akçe ile Girdikân sancakbeyi olduğu zaman, onlara da 25,000 akçe ve 15,000 akçe verilmesi kararlaştırılmıştır. Kaynaklarda onların adları yazılmayıp dirlik veya buna benzer bir kelime de kullanılmamaktadır.

emir ailesinden birine Acuz ve Zaho sancağının 350,000 akçe ile verildiği görülmektedir.³⁵

8. *Hâzo beylerinin adamları*

Hâzo beylerinin adamlarının dirlikleri, Hâzo sancağında bulunmayıp Bitlis ve Hasankeyf sancaklarında tespit edilmektedir.

9. *Hizan, Müküs ve İspâyird beylerinin adamları*

Hizan beylerinin adamlarının dirliği, Hizan sancağında bulunmayıp Bitlis sancağında tespit edilmektedir. Müküs beylerinin adamlarının dirlikleri de kendi sancağında bulunmamaktadır.³⁶ İspâyird beylerinin adamlarına ait bir dirlik kaydı bulunmakla beraber dirliğinin ait olduğu sancak İspâyird değil, Bitlis'tir.

10. *Şîrvî beylerinin adamları*

Şîrvî beylerinin adamlarının dirlikleri, Şîrvî, Kernî, Îrûn, Şebistân ve Körmâs gibi beş nahiyede görülmekteydi. Timar ruznâmçe defterleri ve diğer kaynaklarda, bu beş nahiyenin Van, Diyarbakır, Şîrvî ve Kernî gibi çeşitli sancaklara bağlı olduğu gözlemlenmekteyse de, *Şerefnâme*'ye göre, adı geçen nahiyelerin hepsi Şîrvî beylerinin toprakları içerisinde yer alıyordu.³⁷ Şîrvî beylerinin adamlarının dirlikleri tahminî değerle verilmiştir.

11. *Mahmûdî beylerinin adamları*

Mahmûdî beylerinin adamları, Mahmûdî, Van ve Bitlis sancaklarının dışında ve Mahmûdî sancağına yakın, yeni fethedilen yerlerde dirliğe sahip olmuşlardır. Mahmûdî beylerinin hasları kendi sancaklarında tespit edilmezken, adamlarının Mahmûdî sancağında dirliğe sahip oldukları gözlemlenmiştir. Mahmûdî sancağındaki dirliklerin hepsi değerleri belirtilmeden verilmiştir.

35 Bâb-ı Âsafî Ruûs Kalemî Defterleri (A.RSK.d) 1452, s. 311.

36 Dirliğin kesinleşmesiyle ilgili sadece bir kayıt bulunmakta olup, dirliğin yeri ve değeri kayıta geçmemektedir (KK.d 213, s. 170).

37 Şîrvî sancağının idarî taksimatı için Tablo 1'e bakınız.

12. Bitlis beylerinin adamları

Bitlis beylerinin adamları genellikle Bitlis sancağında dirliğe sahip olmuşlardır. Yukarıda belirtildiği gibi Bitlis hükûmetinde de tımar sistemi uygulanmıştır.

Yukarıdaki bilgilerden anlaşılacağı üzere, Mazgirt, Pertek, Sakman, Çermik, Girdikân, Atâk, Tercîl, Çapâkçûr, Genç, Hâncûk, Kulp, Şîrvî, Mahmûdî ve Bitlis beylerinin adamları bağlı oldukları sancaklarda dirliğe sahip olmuşlardır. Bunlardan Tercîl, Genç, Mahmûdî ve Bitlis hükûmettir. Eğil, Palu, Hakkâri, Cezîre, Gûrgîl, Hâzo, Hizan ve İspâyird beylerinin adamları bağlı oldukları sancaklar dışında dirliğe sahip olmuşlardır. Bu sayılanlardan Gûrgîl ve İspâyird dışındaki sancaklar hükûmettir. Müküs beylerinin adamlarına ait sadece bir kayıt bulunmaktadır; bu kayıta da dirliğin ait olduğu yer ve değeri hakkında bilgi bulunmamaktadır. En nihayetinde, Derzînî sancağına ait herhangi bir dirlik tespit edilememiştir.

Tercîl, Genç, Mahmûdî, Hizan ve Bitlis hükûmetlerinde dirlikler tespit edilirken, Eğil, Palu, Hakkâri, Cezîre ve Hâzo hükûmetlerinde dirlik tespit edilmemiştir. Hükûmet olmayan sancaklar arasında, Pertek, Sakman, Mazgirt, Çermik, Girdikân, Atâk, Çapâkçûr, Hâncûk, Kulp, Nâmirân, Kârkâr, Müküs, İspâyird ve Şîrvî sancaklarında dirlikler tespit edilirken, Derzînî ve Gûrgîl sancaklarında dirlik tespit edilmemiştir. Bu bağlamda Eğil, Palu, Hakkâri, Cezîre, Hâzo, Derzînî ve Gûrgîl sancaklarında tımar sisteminin uygulanmadığı sonucuna varılabilir. Ancak, bu sancakların beyleri ve onların adamlarının çoğunun, diğer sancaklarda dirlik sahibi oldukları düşünüldüğünde, yine de tımar sisteminin iskeleti içinde oldukları söylenebilir.

3. Kürt Beylerinin Yönetiminde Olan Sancaklarda Ocaklık ve Tahrir

Son zamanlarda Kılıç'ın araştırmalarından da bilindiği gibi, *ocaklık* (bazı durumlarda *yurtluk* veya *yurtluk ve ocaklık* olarak geçmektedir) sancakbeylik görevi ve dirliklerin babadan oğula geçmesi anlamına gelmektedir.³⁸ Kürt emirlerinin de ocaklık vasıtasıyla sancakbeylik görevi ve dirliklere miras yoluyla sahip olmasına izin verilmiştir.

38 Nejat Göyünç, "Yurtluk-Ocaklık Deyimleri Hakkında", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1991), s. 269-78; Kılıç, "Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler"; aynı yazar, "Ocaklık Sancakların Osmanlı Hukukunda ve İdarî Tatbikattaki Yeri"; aynı yazar, "Ocaklık", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2007, XXXIII, s. 317-8.

Timar ruznâmçe defterlerine göre, ocaklık adı altında dirlikler sadece babadan oğula değil, aile içinde daha geniş bir şekilde devredilmekteydi. Çemişgezek emir ailesi ile ilgili iki ayrı örneğe bakabiliriz. Birincisi, eski Pertek sancakbeyi olan Rüstem Bey'in torunu Mîrzâl'in arzı ile başlar. Mîrzâl, *yurtluğ ve ocaklık* olarak 40,039 akçelik dirliğe sahip olan babası Alî Bey'in vefatı üzerine, 40,039 akçeden Çemişgezek sancağında bulunan 20,039 akçelik *kadimî yurdun* kendisine verilmesi için arz etmiştir. Bunun üzerine Alî Bey'in sahip olduğu 40,039 akçelik dirlikten, 20,039 akçesi *ocaklık* olarak Mîrzâl'a verilmiştir.³⁹ İkinci örnek ise, Pertek sancakbeyi olan Bâysunkur Bey'in arzı ile başlar. Bu arzda Bâysunkur Bey'in kardeşi ve yukarıda söz edilen Mîrzâl'in babası olan Alî Bey'in 40,039 akçelik dirliğinden Pertek sancağında bulunan 20,000 akçesinin kendi oğlu Mürsel'e verilmesi istenmektedir. Sonuç olarak eskiden beri aile içinde *yurtluğ* olarak aktarılan ve sahiplenilen 20,000 akçelik dirlik Mürsel'e verilmiştir.⁴⁰ Bu örneklerden anlaşılacağı gibi, dirlikler ocaklık adı altında sadece babadan oğula değil, geniş bir aile içinde miras olarak aktarılabilmekteydi.

Çemişgezek emir ailesine verilen beratta, aşağıdaki cümleler yazılmış ve aynı cümleler tezkireye de kaydedilmiştir. () ile parantez içine alınan kelimeler, hemen önceki kelimelerin yerine de geçebilmektedir. Öte yandan kelimeler veya cümleler [] ile parantez içine alınmış ise, o kelimeler veya cümlelerin eklendiği durumların da olduğunu göstermektedir.

*Pîr Hüseyn Beg'ün oğullarından (evlâdından) atası (ataları) ülkesinden sancağ ve ze'âmet taşarruf edenler mâdâmkî şadakât [ü 'ubûdîyet] üzere (şadakâtle) sefer hîdmetin edâ edeler (eyleyeler) sancaklarına (sancağa) ve ze'âmetlerine dahl olunmaya (olunmayup) vilâyet kâtibleri tebdîr ü işâl (tağyîr) etmeyeler (eylemeyüp) timârları noğşân olunmaya (olunmayup) ve ziyâde verilmeyüp Kûrdistân üslûbî üzere taşarruf (mutaşarrîf) olına (olup) deyü [babası berâtına muqayyed bulunmağın]...*⁴¹

Yukarıdaki cümleler, önceki sahibinin beratında yazıldığı takdirde, sonraki sahibinin beratına da yazılmıştır. Cümlelerden sefere katılma koşulu ile dirliğin verilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Sahip oldukları dirliğe karışılmaması, vilâyet

39 DFE.RZ.d 36, s. 558.

40 DFE.RZ.d 36, s. 559.

41 DFE.RZ.d 12, s. 865, 868-70, 874-6, 944-5, 950-1; DFE.RZ.d 36, s. 558-9, 562; DFE.RZ.d 55, s. 457, 460-3; DFE.RZ.d 62, s. 624-5, 790; DFE.RZ.d 65, s. 628-9, 706-7; DFE.RZ.d 73, s. 366-7, 374; DFE.RZ.d 86, s. 642, 657; DFE.RZ.d 118, s. 136, 217, 219; DFE.RZ.d 176, s. 91-2, 103-4, 107-8, 199-200; DFE.RZ.d 621, s. 75, 95, 114, 314, 343; DFE.RZ.d 653, s. 18-30.

kâtipleri tarafından herhangi bir değişikliğin yapılmaması, fazlası ya da eksigi olmaması ve Kürdistan üslubuna göre kullanma yetkisine sahip olmaları belirtilmektedir.

Ayrıca, yukarıda bahsedilen berat, bölge topraklarının tahrir uygulamasından muaf olduğu anlamını da taşımaktadır. 1565 yılında Mazgirt, Pertek ve Sakman sancaklarında tahrir yapılması kararlaştırılmış fakat bu sancakların beyleri babaları olan Pîr Hüseyin Bey'e verilmiş beratı gerekçe göstererek tahririn iptalini arz etmişlerdir. Pîr Hüseyin Bey'in Irakeyn seferinde gösterdiği hizmetlerden dolayı Çemişgezek *ülkesinin* oğullarına miras olarak bırakması kabul edilmiş ve kendisine bu konuya istinaden berat verilmiştir. Mazgirt, Pertek, Sakman sancakbeylerinin arzı üzerine, Pîr Hüseyin Bey'den miras kalmış sancaklar ve zeâmetler hakkında tahrir yapılmamasına karar verilmiştir.⁴²

Çemişgezek emir ailesinin yönettiği Mazgirt, Pertek ve Sakman sancaklarında Osmanlı fethinden hemen sonra Pîr Hüseyin Bey zamanında tahrir yapılmıştır. Ancak Pîr Hüseyin Bey'den sonra gelen emirlerin tahririn yapılmaması için girişimde buldukları anlaşılmaktadır. Hükûmet olmayan sancaklarda tahrir yapılmadığı zamanlar da vardır.⁴³

Kürt beylerinin yönetiminde olan sancaklarda tahririn uygulanmamasında *ülke* kelimesinin kilit rol oynadığı bir örnek yaşanmıştır. Ülke oldukları gerekçesiyle tahrir defteri düzenlenmemiş olan sancaklar ise Gûrgîl ve daha sonra söz edeceğimiz İspâyird'dir. Bunlardan Gûrgîl sancağı, 1575 yılında "*Diyârbakır'a tâbi' vilâyet-i Kürdistân'da kendü (Gûrgîl) sancağı ve Cezîre-i Ömeriye ve İmâdiye ... ülke olup tahrîr olunmayup*"⁴⁴ diye belirtildiği gibi, hükûmet olan Cezîre ve İmâdiye⁴⁵ ile beraber, ülke oldukları gerekçesiyle sancak gelirleri deftere geçmemiştir. Gûrgîl sancağının livâ tipi sancak olması da tahrir uygulamasından muaf tutulmasına engel teşkil etmemekteydi.

42 KK.d 75, 3a.

43 Hükûmet olmasına rağmen, timar sisteminin uygulandığı Bitlis sancağında da sancakbeyinin arzı üzerine tahririn iptal edildiği bir örnek görülmüştür (Divân-ı Hümâyûn Mühimme Zeyli Defterleri (A.DVNS.MHM.ZYL.d) 4, hkm. nu. 203, hkm. nu. 228).

44 A.DVNS.HADR.d 1, s. 247.

45 İmâdiye ilk önce Diyarbakır beylerbeyliğine (*Topkapı Sarayı Arşivi H.951-952 Tarihli ve E-12321 Numaralı Mühimme Defteri*, haz. H. Sahillioğlu (İstanbul: IRCICA, 2002), s. 155), daha sonra da Bağdat beylerbeyliğine bağlanmıştır (Muallim Cevdet Tasnifi Belgeleri, Dahiliye 6095, s. 14).

Timar sisteminin uygulanması için tahrir yapıp dirlik gelirlerinin kesinleştirilmiş olması bir önkoşuldur. Fakat yukarıda gösterilen örneklerden anlaşıldığı gibi, tahrir yapılmadan da timar sisteminin uygulandığı sancaklar bulunmaktaydı.

4. Kürt Beylerinin Yönetiminde Olan Sancaklarda Uygulanan Özel Timar Sistemi

Yukarıda incelediğimiz gibi, hükümet olmasına rağmen timar sisteminin uygulandığı sancaklar, hükümet olmamasına rağmen timar sistemini uygulamamış sancaklar, hatta timar sistemi uygulandığı halde tahririn yapılmadığı sancaklar bulunmakta ve Kürt emirlerinin yönettikleri sancaklarda timar sisteminin çok çeşitli uygulama şekilleri görülmektedir. Genellikle timar sisteminin uygulanması için, öncelikle tahrir yapılarak dirlik olarak tahsis edilecek yerlerin vergi gelirleri tespit edildikten sonra, bu incelemenin sonucuna göre tahrir defterleri oluşturulurdu. Fakat timar sisteminin uygulandığı Kürt emirlerinin yönetiminde olan sancaklar arasında, tahrir defteri mevcut olmayan sancaklar bulunmaktadır. Dirlik tevcih edildiği halde tahrir defteri günümüze ulaşmamış sancaklar Girdikân, Genç, Hâncûk, Hizan, Nâmirân, Müküs, Kârkâr, İspâyird, Şîrvî ve Mahmûdî'dir. Girdikân,⁴⁶ Hizan ve Nâmirân⁴⁷ dışındaki Genç, Hâncûk, Müküs, Kârkâr, İspâyird, Şîrvî ve Mahmûdî sancaklarında, dirlikler tahminî degerde veya değeri belirtilmeden verilmiştir. Yani tahrir defteri günümüze ulaşmamış sancaklarda, timar sistemi çok farklı bir şekilde uygulanmıştır. Aşağıda tahminî degerde verilen veya değeri belirtilmemiş dirlikler incelenecektir.

4.1. Tahminî Değerde (*ber-vech-i tahmîn*) Dirlikler

Tahminî degerde dirlikler, Kürt emirlerinin yönetiminde olan sancaklar başta olmak üzere Rumeli'den Anadolu ve Arap bölgelerine kadar timar sisteminin

46 Dipnot 19'da bahsedildiği gibi, Girdikân sancağında, sancakbeyi olan Nâsır Bey'in idamından sonra tahrir yapılmış ve 1556 yılında emir ailesinden Mîr Halîl Bey'e 200,000 akçe ile sancakbeyliğin tevcih edilmesi kararlaştırılmıştır. Fakat 1575 yılına ait kayıttaki "Girdikân sancağı Kûrdistân olmağla icmâllu sancağ olmayup ebâ 'an-cedd taşarrufunda olmağın" (A.DVNS.HADR.d 1, s. 328) ibaresine bakılırsa, tahrir yapıldığı halde tahrir defterinin düzenlenmediği düşünülebilir.

47 Daha önce söz edildiği gibi, Hizan sancağı 300,000 akçe ile, Nâmirân sancağı da 200,000 akçe ile Hizan emir ailesinden iki kardeşe tevcih edilmiş; fakat her iki sancakta da tahrir yapılmamıştır.

uygulandığı birçok bölgede görülmektedir.⁴⁸ Dirliklerin tahminî değerinde verilmiş nedeni ise, dirliğin ait olduğu köy veya mezrada tahrir yapılmadığı için söz konusu vergi gelirlerinin tahrir defterine kaydedilmemiş olmasıdır.⁴⁹ Genellikle bir nahiyede vergi gelirlerinin tahminî değerinde kaydedildiği köy veya mezralar yok denecek kadar az görülmektedir. Buna karşın, Kürt emirlerinin yönetiminde olan bazı sancaklarda sancak veya nahiyeye bağlı hemen hemen bütün köy ve mezraların vergi gelirleri topluca tahminî değerinde kaydedilmiştir.

Kürt emirlerinin yönetiminde olan sancaklarda tahminî değerinde tasarruf edilen dirlikler Tablo 2 ve Tablo 3'te yer almaktadır. Bu tablolara göre, Genç, Hâncûk, Müküs ve Şîrvî sancaklarında tahminî değerinde dirlikler gözlemlenmektedir.

Genç ve Hâncûk sancakları aslında birleşik tek bir sancaktı. Hâncûk, Osmanlı fethinden sonra Genç sancağına bağlı bir nahiyeye statüsündeydi. Zamanın Genç sancakbeyi Sultân Ahmed Bey, kendisine ait sancakbeylik haslarından bir kısmını aşiret mensupları ve sipahilere *donluk* olarak tahsis etmiş ve geri kalan vergi gelirlerine de kendisi sahip olmuştur.⁵⁰ Böylece daha sonra ortaya çıkacak

48 Mesela Bosna, Budin, Sigetvar, Silistre, Semendire, Sirem, Prizren, Pojeza, Temeşvar, Vidin, Amid, Tortum, Çıldır, Sincar, Halep, Şam, Musul, Safed, Tikrit, Cevazir, Bağdat (MAD.d 7, görüntü nu. 84; DFE.RZ.d 5, s. 136-7, 679-741, 782, 827; DFE.RZ.d 28, s. 983; DFE.RZ.d 33, s. 868-976, 1029, 1044-53; DFE.RZ.d 34, s. 102, 310, 320, 323, 387, 496, 536; DFE.RZ.d 101, s. 49; DFE.RZ.d 117, s. 828; DFE.RZ.d 186, s. 86-7).

49 Vergi gelirin tahrir defterine kaydedilmemesi genellikle üç sebepten dolayı ortaya çıkmaktadır: 1. *hâric ez-defter* (defterde kaydedilmemiş (yer)), yani önceki tahrirde kaydedildiği halde bir sonraki tahrirde herhangi bir sebepten dolayı defterden hariç kalmış vergi gelirleri ya da tahrirler arasında yeni kaydolan vergi gelirlerini ifade etmektedir (*Hicrî 835 Taribli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, nşr. Halil İnalıcık, 2. baskı, (Ankara: Türk Tarihi Kurumu, 1987), s. XXV-XXVI). 2. Hem *hâric ez-defter* hem de *hâli ve harâbe* (boş ve harap olmuş (yer)) yazılması durumunda, genellikle *şenletmek üzere* söz konusu yerin tahminî vergi gelirleri dirlik olarak tahsis edilmiştir. Yeni fethedilen toprakta, tahrir yapıncaya kadar *şenletmek* şartıyla o toprağın tahminî vergi gelirlerinin dirlik olarak tahsis edildiği de görülmüştür (DFE.RZ.d 55, s. 1028, 1033-4, 1040). Ancak, çoğu zaman *şenletme* süresinin son tarihi yazılmadan tahsil edilirdi. 3. *hâli ve harâbe*, yani vergi gelirin *şenletmeyi* şart koşmaksızın tahsis edilmesi; bunların çoğu Arap bölgelerinde tespit edilmektedir. Arap bölgeleriyle ilgili kayıtlarda genel olarak *hâli ve harâbe* yerine *âtil ve bâtil* ifadesi kullanılmaktadır (MAD.d 29, 272b-273a, 275a; MAD.d 17642, s. 674, 699-700, 709-10; DFE.RZ.d 85, s. 496).

50 KK.d 88, s. 140, 333. Genç ve Hâncûk'u kapsayan Süveydî topraklarında, Osmanlı fethinden kısa süre sonra sancakbeyi görevine getirilen Kürt emirinin kendi haslarının bir kısmını aşiret mensupları ve sipahilere tahsil etmesi gibi bir yönetime geçilmiştir. Çapakçür

olan Hâncûk sancağı da dahil olmak üzere, Genç sancağında timar sistemi uygulanmaya başlamıştır. Ancak o zaman Genç sancağında verilmiş olan dirlikler ile ilgili kayıtlar bulunmadığından dolayı uygulamanın ayrıntıları bilinmemektedir.

Sultân Ahmed Bey'in vefatından sonra, Genç sancağı 1561 yılı civarında Genç ve Hâncûk sancakları olarak ikiye bölünmüş, Sultân Ahmed Bey'in oğulları Murâd Bey ve Mehmed Bey'e bırakılmıştır. Bu dönemde ilk defa her iki sancağın dirliklerine ait kayıtlara rastlanmaktadır. Timar ruznâmçe defterlerinde Murâd Bey ve Mehmed Bey'e ait has kayıtlarında sadece babalarından miras kalan köy ve mezra isimleri geçmektedir ve vergi gelirleri boş bırakılmış olup en sonundaki toplam has değeri kısmında tahminî değeri yazmakla yetinilmiştir. Genç ve Hâncûk sancaklarında, "*vilâyet-i mezbûre tahrîr olunmuş olmayup babaları merķûm ber-vech-i tahmîn mutaşarrıf olduğundan*" diye yazıldığı gibi,⁵¹ tahrir yapılmadığı için dirliklerin tahminî değerinde tasarruf edildiği anlaşılmaktadır. Sultân Ahmed Bey'in oğulları, babalarının haslarından aşiret mensupları ve sipahilere tahsis edilmiş dirliğin, aslında sancakbeylik haslarının bir kısmı olduğunu gerekçe göstererek artık birer sancakbeyi olan kendilerine geri verilmesini arz etmişlerdir.⁵² Ayrıca, Sultân Ahmed Bey'in dirlik tahsis ettiği kişilerin vefatından sonra, Diyarbakır beylerbeyi tarafından vefat eden kişinin oğlu ya da diğerlere dirliğin verilmiş olduğu da ortaya çıkmış ve böyle bir durumda da dirlik sahibinin vefatından sonra dirliğin kendilerine iade edilmesi için arz etmişlerdir.

Genç ve Hâncûk sancaklarında dirliklerin çoğu tahminî değerinde verilmiştir. Bundan da anlaşılıyor ki, Genç ve Hâncûk sancaklarında dirlikler tahrirden muaf tutulmaya devam etmiştir. Daha sonra sadece Genç sancağı hükûmet olarak sınıflandırılmıştır. Timar sistemi kurallarına göre düşünüldüğünde, hükûmet olmayan Hâncûk sancağında tahrir yapılması gerekirken bu sancağa ait tahrir defteri bulunmamaktadır.

Mükûs sancağına ait dirlik kayıtları, sadece Kârkâr beylerinin Mükûs sancağında sahip olduğu has ile ilgili olanlarla sınırlıdır. 1556 yılında Mükûs beyi olan Ahmed Bey'in kardeşi Hasan'a sınır muhafızlığı ve seferde gösterdiği hizmetlerden dolayı Mükûs sancağının yarısı Kârkâr sancağı olarak verilmiş ve tahminen

sancakbeyi olan İsfahân Bey de kendi haslarının bir kısmını dirlik olarak tahsil etmiştir (MAD.d 15605, s. 2). Kürt emirlerinin gelirlerini aşiret mensuplarına tahsil eden bu sistemin Osmanlı fethinden önce başlamış bir gelenek olması muhtemeldir.

51 DFE.RZ.d 14, s. 791.

52 KK.d 88, s. 251, 333.

300,000 akçelik has tahsis edilmiştir.⁵³ Hasan, Müküs ve Kârkâr sancaklarında has tasarruf etmiş, fakat timar ruznâmçe defterinde her iki sancağa bağlı köyler ve mezraların sadece isimleri sıralanmış ve vergi gelirleri boş bırakılmış olup en sonundaki toplam has değeri kısmında bir bütün olarak tahminî değer yazılmıştır. Müküs ve Kârkâr sancaklarında da tahririn yapılmadığı anlaşılmaktadır. Kârkâr beylerine ait haslar dışında Müküs sancağı ile ilgili herhangi bir dirlik kaydına rastlanmamıştır.

Şîrvî sancağına ait dirlik kayıtları, sancakbeyi olan emir ve ailesiyle sınırlıdır. Hepsî de tahminî değerde verilmiş; has ve zeâmet olarak tahsis edilen köyler ve mezraların sadece isimleri yazılmış ve vergi gelirleri boş bırakılmış olup en sonundaki toplam dirlik değeri kısmında bir bütün olarak tahminî değer yazılmışlardır. Timar ruznâmçe defterlerinde sancakbeyinin hassı ile ilgili sadece bir kayıt bulunmaktadır. Onun dışında hepsi emir ailelerine ait zeâmet kayıtlarıdır. Örneğin, Küfrâ emirinin oğlu Hân Abdâl, Körmâs aşiretinin *mîr-i 'aşireti* olmuş ve *hâric ez-defter* (tahrir defterine kaydedilmemiş) Körmâs nahiyesinde tahminî değerde zeâmet sahibi olmuştur.⁵⁴ Bunun dışında Îrûn emir ailesi de Îrûn nahiyesinde tahminî değerde zeâmet tasarruf etmiştir.⁵⁵ *Livâ'-i nısf-ı Şîrvî*'yi yönetmiş Kernî emir ailesinden Seyyidhân Bey Kernî ve Şebistân nahiyelerinde tahminî değerde zeâmete sahip olmuştur.⁵⁶ Fakat kardeşi Süleymân ile çatışması sonucunda Seyyidhân Bey Kernî nahiyesinde, Süleymân da Şebistân nahiyesinde tahminî değerde zeâmet sahibi olmuşlardır.⁵⁷

Timar ruznâmçe defterlerine göre Îrûn nahiyesi Şîrvî sancağına değil, Van sancağına bağlı olarak belirtilmiş ve Kernî ve Şebistân nahiyelerinin bağlı olduğu sancak da sırasıyla Van, Şîrvî ve Kernî olarak sürekli el değiştirmiştir. Muhtemeldir ki, Osmanlı Devleti Şîrvî'nin sancak sınırları konusuna tam olarak hakim olamamıştır.

Yukarıda belirtildiği gibi, Kürt emirlerinin yönetiminde olan sancakların bazılarında, tahrir yapılmadan tahminî değerde dirlikler tahsis edilmiştir. Kürt emirleri ve ailelerine ait dirlik kayıtlarında, dirlik olarak tahsis edilen köyler ve

53 A.DVNS.MHM.d 2, hkm. nu. 426; DFE.RZ.d 7, s. 397-8.

54 DFE.RZ.d 86, s. 989-90; DFE.RZ.d 101, s. 816.

55 Kiril Metodiy Millî Kütüphanesi, D 633, s. 312.

56 DFE.RZ.d 206, s. 284-5; DFE.RZ.d 326, s. 522.

57 DFE.RZ.d 365, s. 241; DFE.RZ.d 326, s. 556-7.

mezraların sadece isimleri geçmekte ve en sonundaki toplam dirlik değeri kısmında bir bütün olarak tahminî değer yazılmaktadır.

Aynı dönemde buna benzer durumlar, timar sisteminin uygulandığı diğer bölgeler arasında 16. yüzyılın ortasında Erzurum beylerbeyliğine bağlı olan Şavşat ve Livane sancakları gibi eski Gürcü yöneticilerin atandıkları serhat bölgelerinde görülmüştür.⁵⁸

4.2. Değeri Belirtilmemiş Dirlikler

Değeri belirtilmemiş dirlikler, incelediğim kadarıyla Kürt emirlerinin yönetiminde olan sancaklarda ve Erciş sancağına bağlı bir *mîr-i aşîrete* ait örneklerde tespit edilmektedir. Değeri kesinleştirilmeden dirliğin tahsis edilmesinin nedeni, tahminî değerde verilen dirliklerde olduğu gibi, dirliğin ait olduğu köyler ve mezralarda tahrir yapılmadığından dolayı, vergi gelirlerinin tahrir defterine kaydedilmemiş olmasıdır. Dirliğin tahminî değerde verilmesi durumunda, timar ruznâmçe defterlerine dirliğin ait olduğu köy veya mezranın tahminî vergi gelirleri de yazılmaktadır. Öte yandan, dirliğin değeri belirtilmemiş ise, timar ruznâmçe defterlerinde dirliğin ait olduğu köy veya mezranın sadece isimleri geçmekte ve toplam dirlik değeri kısımları boş bırakılıp en sonundaki açıklama bölümünde *bilâ-ta'yîn, nâ-ma'lûm, ma'lûm olmayan* ifadelerinden biri yazılmaktadır.

Bir örnek verecek olursak, İspâyird beyi, toplam 32 adet olmak üzere kale ve köylere değeri belirtilmemiş has olarak sahip olmuştur. İlk başta İspâyird beyinin tasarrufunda olan hassın değeri, ülke olması nedeniyle hesaplanmamıştır.⁵⁹ Ancak, 1575 yılı civarında, İspâyird sancağının ikiye bölünmesinin mümkün olduğu bahanesiyle sancağın vergi gelirlerini tespit etmek için tahrir yapılmıştır. Bunun sonucunda, İspâyird sancağının vergi gelirlerinin 111,810 akçe olduğu ortaya çıkmış; fakat bu rakam iki sancakbeyinin hasları olması için yetersiz olduğundan sancağın bölünmesi iptal edilmiştir.⁶⁰

58 DFE.RZ.d 14, s. 396, 405-9; DFE.RZ.d 15, s. 142-3, 157-60; DFE.RZ.d 33, s. 273; DFE.RZ.d 62, s. 776-8, 865-9; DFE.RZ.d 280, s. 185-8, 193-5; DFE.RZ.d 300, s. 301-3, 320-2. Tiflis beylerbeyi ve Çıldır beylerbeyinin haslarına gelince, köy ve mezra isimleri gibi hassın ait olduğu yer ile ilgili bütün bilgilerin çıkarıldığı ve sadece toplam tahminî değerinin yazıldığı da görülmüştür (DFE.RZ.d 117, s. 820, 830).

59 MAD.d 563, s. 98.

60 A.DVNS.HADR.d 1, s. 225.

Tahririn yapılmasına rağmen, bundan sonra İspâyird sancağında normal bir timar sistemi hiç uygulanmamıştır. 1575 yılından sonra kaynaklarda İspâyird beyinin haslarının değerinden bahsedilmemekte ancak Ağâkis beyinin İspâyird sancağında tasarruf ettiği has ile ilgili kayıtlar bulunmaktadır.⁶¹ 1580 ve 1598 yıllarına ait kayıtlarda, Ağâkis beyinin hassınının ait olduğu nahiyenin ismi belirtilmemiş ve sadece İspâyird sancağı içerisinde hassa sahip olduğunun kaydedilmesiyle yetinilmiştir. Hassın ayrıntılarına gelince, köyler ve mezraların isimleri geçtiği halde vergi gelirleri yazılmamıştır. Ayrıca İspâyird sancağındaki toplam has değeri hesaplanmamış ve Ağâkis ve İspâyird sancaklarındaki toplam has değeri ise tahminî değer yazılmıştır. İspâyird sancağında tahrir yapıldıktan sonra bile, tahrir sonucu hiçbir zaman deftere yansıtılmamıştır.

Şimdi de Mahmûdî sancağından bir örnek verebiliriz. Yukarıda belirttiğimiz gibi, Mahmûdî beyi farklı bir sancakta has sahibi olmuştur. Mahmûdî sancağında değeri belirtilmeden tahsis edilmiş emir ailesine ait dirlikler bulunuyordu. Burada Mahmûdî sancağına bağlı Akçakale nahiyesi örneğine bakabiliriz. Akçakale nahiyesi, Mahmûdî sancağına ait bir nahije iken, 1557 yılına kadar Mahmûdî sancağından bölünerek Akçakale sancağı olmuş,⁶² aşağıda söz edilecek olan Halîl ve Mîr Şemseddîn'in babaları olan Hân Mehmed sancakbeylik görevine getirilmiştir.⁶³ Daha sonra 1595 yılına kadar, tekrar Mahmûdî sancağına bağlı bir nahije olmuştur.⁶⁴ Bu arada sözünü ettiğimiz Halîl, Akçakale sancağına bağlı köy ve mezraları değeri belirtilmemiş zeâmet olarak tasarruf etmiştir.⁶⁵ Halîl'in sahip olduğu zeâmet, kardeşi Mîr Şemseddîn'e miras olarak geçmiştir.⁶⁶ Diğer bir örnek olarak, Mahmûdî sancağına bağlı Hoşap nahiyesindeki duruma bakabiliriz. Abdâl, Hoşap nahiyesinde toplam 7 adet olmak üzere kale ve köyleri değeri belirtilmemiş zeâmet olarak tasarruf etmiştir.⁶⁷

61 DFE.RZ.d 55, s. 1012-3; DFE.RZ.d 206, s. 286-8. *Şerefname*'ye göre, Ağâkis sancağı aslında İspâyird sancağına bağlı bir nahije idi. 16. yüzyılın ortasında Sultân İbrâhîm'in İspâyird sancakbeyi olduğu dönemde İspâyird sancağından ayrılmış ve Sultân İbrâhîm'in kardeşi olan Mîr Şeref'e verilmiştir (*Şerefname*, s. 220). 1553 tarihinde Mîr Şeref'in Ağâkis sancakbeyi olduğu Osmanlı kaynaklarından da anlaşılmaktadır (A.DVNS.MHM.d 1, hkm. nu. 40). Fakat Mîr Şeref'ten sonraki Ağâkis sancakbeylerinin çoğu Osmanlı ümerâsı veya diğer Kürt emir ailelerinden gelmiştir.

62 DFE.RZ.d 34, s. 533.

63 A.DVNS.MHM.d 60, hkm. nu. 233.

64 DFE.RZ.d 176, s. 549.

65 DFE.RZ.d 34, s. 533-4.

66 DFE.RZ.d 176, s. 549.

67 DFE.RZ.d 34, s. 572.

Abdâl'in zeâmeti, sırasıyla kardeşi İbrâhîm'e,⁶⁸ İbrâhîm'in kardeşi Yâr Alî'ye,⁶⁹ Yâr Alî'nin oğlu Eyyûbî'ye⁷⁰ miras olarak geçmiştir. Mahmûdî sancağındaki dirlikler, Mahmûdî emir ailesi tarafından miras yoluyla sahip olunmuş ve tahrirden muaf tutulmuştur.

Yukarıda vermiş olduğumuz bilgileri özetleyecek olursak, Kürt beylerinin yönetiminde olan sancaklardaki dirliğin özellikleri olarak, tahminî değerde veya değeri belirtilmemiş olması gösterilebilir. Her ikisi de tahririn önkoşul olmadığı dirlik tahsisi olup, temel olarak Kürt emirleri ve onların adamlarının tasarrufunda bulunmaktaydı. Yine de, Genç ve Hâncûk sancaklarında görüldüğü gibi, dirlik intikal edilirken Diyarbakır beylerbeyi tarafından özellikle Kürt emirleriyle ilişkisi olmayanlara dirliğin tahsis edilmiş olması ve Girdikân ile İspâyird sancaklarında yaşandığı gibi, herhangi bir bahane uydurularak tahririn yapılması ve buna göre dirlik değerinin hesaplanması gibi özel bir timar sistemini normale dönüştürmeye yönelik bazı yöntemler denenmiştir. Özellikle sancakbeylik, yerel yönetimin temelini oluşturan önemli bir görev olduğundan, her fırsatta hasların değerlerini belirleme çabasına girilmiştir.

Bu tür özel timar sistemi, sancağın vergi gelirlerini sadece Kürt emirlerine ve adamlarına paylaştırmaya ve Kürt emirleriyle yakın ilişkisi olmayanları dışarıda tutmaya yarayan bir sistem olmuştur. Bölgenin Kürt emir ailelerinin, bu sistemi, Osmanlı fethinden önce başlayan ve süregelen kendi toplumsal düzeni ve toprakları ile ilgili hakları koruyacak bir sistem olarak algılamış olmaları muhtemeldir. Öte yandan, Osmanlı tarafından bakıldığında ise, topraklar ile ilgili bölgenin geleneklerini kabul ederken timar sistemi aracılığı ile Osmanlı merkezî idaresinin geleneklerini bölgeye yerleştirme niyeti taşınmıştır.

Sonuç

Yaptığımız incelemelerden ortaya çıkan sonuçlara bakarak, timar sisteminin uygulanma durumlarına göre Kürt beylerinin yönetiminde olan sancaklarla ilgili olarak aşağıdaki sınıflandırma ortaya çıkmaktadır. Sancak isminden sonra gelen (H) hükûmeti ifade etmektedir.

68 DFE.RZ.d 118, s. 705; DFE.RZ.d 174, s. 614.

69 DFE.RZ.d 326, s. 488.

70 DFE.RZ.d 381, s. 727; Bâb-ı Âsafî Tahvil (Nişan) Kalemî Defterleri (A.NŞT.d) 1238, s. 9.

1. Timar sistemi uygulanmış:
Mazgirt, Pertek, Sakman, Çermik, Atâk, Tercîl(H), Çapâkçûr, Kulp, Besyân ve Bûcyân ve Zilân, Bitlis(H)
2. Özel bir timar sistemi uygulanmış:
 - 2.1. Tahminî değerde dirlik: Genç(H), Hâncûk, Müküs, Kârkâr, Şîrvî
 - 2.2. Değeri belirtilmemiş dirlik: İspâyird, Mahmûdî(H)
3. Timar sisteminin tam olarak uygulanıp uygulanmadığı belirsiz:
Girdikân, Hizan(H), Nâmirân⁷¹
4. Timar sistemi uygulanmamış:
Eğil(H), Palu(H), Derzînî, Hakkâri(H), Cezîre(H), Gûrgîl, Hâzo(H)

Yukarıda yapılan incelemelerden anlaşıldığı gibi, Kürt emirlerinin yönetimindeki sancaklarda timar sisteminin uygulanma durumları çok farklılık göstermekteydi. Bunu simgeleyen de özel bir timar sistemi olmuştur. Özel bir timar sisteminin uygulandığı sancaklarda, tahrir yapılmadan esas olarak Kürt beyleri ve onların adamlarına dirlikler tahsis edilmiştir. Kürt emirlerinin yönettikleri sancaklarda emir ailesi içinde dirliğin miras olarak bırakılmasına izin verildiğinden dolayı, tahrir gibi devletin müdahalesine maruz kalmadan nesiller boyunca aynı toprağın vergi gelirlerine sahip olmuşlardır. Bu anlamda özel timar sistemi, sistem olarak timar sistemi şeklini almış olsa da, fiili durumda timar sisteminin kurallarından çok farklı bir şekilde işlemekteydi.

Kürt emirleri tarafından yönetilen sancaklarda uygulanan özel timar sistemi temel iki özelliğe sahiptir: dirliğin miras yoluyla emir ailesi içinde bırakılması ve tahrir yapılmadan dirlik sahibi olunabilmesidir. Ancak, bu iki özellik Kürt emirlerinin yönetiminde olan sancaklarda birdenbire başlamamış ve benzeri örnekler 16. yüzyıldan önce Anadolu ve Balkanlar'da görülmüştür. Örneğin, 15. yüzyılda Arvanid sancağında ocaklık kelimesi geçmediği halde, aile içinde dirliğin miras olarak bırakılması ve nahiye kapsamında tahminî değerde dirliğe sahip olma örnekleri gözlemlenmektedir.⁷² Anadolu'da da Karaman Beyliği zamanında, yurtluk

71 Girdikân sancağında tahrir yapıp muhtemelen sadece emir ve ailesine dirlik tevcih edilmiş; fakat tahrir defteri tanzim edilmemiştir. Hizan ve Nâmirân sancaklarında ise tahrir yapılmayıp sadece sancakbeylerine ait gelirler kaydedilmiştir. Timar ruznâmçe defterlerinde bu üç sancağa ait dirlikler ile ilgili herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu üç sancakta timar sisteminin tam olarak uygulanıp uygulanmadığı belirsizdir.

72 *Hicri 835 Tarihli Süret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, s. 85-97.

adı altında mülk timarlar olduğu Barkan tarafından belirtilmiştir.⁷³ Minorsky'nin tespit ettiğine göre 15. yüzyılda Akkoyunlu döneminde, Eğil emirine kendi ocağı olan Eğil ülkesi, diğer topraklarla birlikte *soyûrghâl* olarak verilmiştir.⁷⁴ *Soyûrghâl* ile ilgili fermanda “*marfû' al-kalam wa maqtû' al-kadam* (vergi gelirleri kayda geçmez ve resmî görevli adım atmaz)” cümlesi yazılmaktadır. İnalçık'ın da belirttiği gibi, Osmanlı döneminde hükûmetin imtiyazlarını ifade eden bir cümle olarak “*mefrûzü'l-kalem ve maqtû'ül-kadem*” kullanılmıştır.⁷⁵ Bu iki cümle, ilk kelimeleri farklı olsa da, aynı anlamda kullanılmıştır. Eğil emiri de “*mefrûzü'l-kalem ve maqtû'ül-kadem*” şartı kabul edilerek Eğil hükûmetini yönetmiştir. Bu da demek oluyor ki, ocaklık veya hükûmet gibi terimlerin kullanılıp kullanılmamasına bakılmaksızın sistemin varlığı daha önceki devletlerden devredilmekteydi.

Bu makalede belirtildiği gibi, Kürt beyleri ve onların adamlarının timar sistemiyle bağlantıları, farklılık göstermektedir. Bir tarafta normal timar sisteminin uygulandığı sancaklar varken, diğer tarafta özel timar sisteminin uygulandığı sancaklar da görülmüştür. Hatta timar sisteminin uygulanmadığı sancakların yöneticisi olan Kürt beyleri ve onların adamlarına başka sancaklarda dirlikler tahsis edilerek, timar sisteminin içine dahil edilmişlerdir. Bu uygulamalar, Osmanlı Devleti'nin timar politikasının Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da şunlardan oluştuğunu göstermektedir: 1. Kürt beylerinin yönetiminde olan sancaklarda timar sistemini uygulamak, 2. Özel timar sisteminin uygulandığı Kürt beylerinin yönettiği sancaklarda normal timar sistemine yaklaşmasını sağlamak, 3. Timar sisteminin uygulanmadığı sancaklarda Kürt beyleri ve adamlarını timar sisteminin içine dahil etmek. Timar sisteminin uygulama durumları ve içeriklerinde farklılıklar gözlemlenirken, Osmanlı Devleti de bu farklılıkları timar sisteminin iskeleti içine dahil ederek bir sistem olarak çalıştırmak suretiyle Kürt beylerinin yönettikleri sancakları Osmanlı yönetim sistemine entegre etmeye çalışmıştır.

73 Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı Devrinin “Eşkincülü Mülkler”i veya “Mülk Timarlar”ı Hakkında Notlar”, Herbert Jausky v.dğr., *Zeki Velidi Togan'a Armağan* (İstanbul: Maarif Basmevi, 1956), aynı makale, *Türkiye'de Toprak Meselesi: Toplu Eserler 1* (İstanbul: Gözlem Yayınları, 1980), s. 901.

74 Vladimir Minorsky, “A Soyûrghâl of Qâsim b. Jahângîr Aq-qoyunlu (903/1498)”, *Bulletin of the School of Oriental Studies*, 9 (1937-39), s. 928-31.

75 Halil İnalçık, “Autonomous Enclaves in Islamic States: Temliks, Soyurghals, Yurdluk-Ocaklıks, Mâlikâne-Muqâṭa'as and Aqqâf”, eds. Judith Pfeiffer and others, *History and Historiography of Post-Mongol Central Asia and the Middle East: Studies in Honor of John E. Woods* (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2006), s. 126-8.

Tablo 2: Kürt Beylerinin Dirlikleri

Nu.	Sancak	Sancakbeyi	Dirlik yerleri: sancak (nahiye)	Dirlik (zam) değeri	Not	Tarih
1	Mazgirt	Pilten Bey	Çemişgezek, Mazgirt	225,496		1561
2	Mazgirt	Pilten Bey	Çemişgezek, Mazgirt	225,467		1568
3	Mazgirt	Alî Bey	Çemişgezek, Mazgirt	265,497		1584
4	Mazgirt	Allâhverdi Bey	Çemişgezek, Mazgirt	265,497		1621
5	Mazgirt	Haydar	Çemişgezek, Mazgirt	244,776		1632
6	Mazgirt	Hâlid Bey	Çemişgezek, Mazgirt	244,776		1633
7	Pertek	Rüstem Bey	-----	346,887		1549
8	Pertek	Rüstem Bey	-----	400,000		1568
9	Pertek	Baysunkur Bey	-----	350,000		1571
10	Pertek	Baysunkur Bey	Çemişgezek, Pertek	380,000		1590
11	Pertek	Baysunkur Bey	Çemişgezek, Pertek	380,029		1590
12	Pertek	Keyhusrev Bey	Çemişgezek, Pertek	381,211		1611
13	Pertek	Mehmed Bey	Çemişgezek, Pertek	326,550		1622
14	Pertek	Ferruhşâd Bey	Çemişgezek, Pertek	346,887		1647
15	Sakman	Keyhusrev Bey	-----	300,000		1553
16	Sakman	Keyhusrev Bey	Çemişgezek, Mazgirt, Sakman	365,000		1571
17	Sakman	Sâlih Bey	Çemişgezek, Mazgirt, Sakman	385,000		1590
18	Sakman	Keyhusrev Bey	Çemişgezek, Mazgirt, Sakman	381,211		1590
19	Sakman	Keyhusrev Bey	Çemişgezek, Mazgirt, Sakman	381,211		1595
20	Sakman	Keyhusrev Bey	Çemişgezek, Mazgirt, Sakman	381,211		1606
21	Sakman	Keyhusrev Bey	Çemişgezek, Mazgirt, Sakman	381,211		1606

KUMIKO SAITO

22	Sakman	Mehmed Bey	Çemişgezek, Mazgirt, Sakman	322,625	1611
23	Sakman	Ömer Bey	Çemişgezek, Mazgirt, Sakman	275,144	1624-5
24	Sakman	Mahmûd Bey	Çemişgezek, Mazgirt, Sakman	322,625	1633
25	Sakman	Hâlid Bey	Çemişgezek, Mazgirt, Sakman	322,625	1639
26	Eğil	Kâsım Bey	Harput	127,145	1518
27	Eğil	Cafer Bey	-----	96,750	1577
28	Eğil	Osmân Bey	Harput	96,750	1591
29	Eğil	Cafer Bey	Harput	96,750	1591
30	Eğil	Cafer Bey	Harput	96,750	1596
31	Eğil	Gazanfer Paşa	Harput	96,750	1611
32	Eğil	Memûn Bey	Harput	96,750	1618
33	Eğil	Memûn Bey	Harput	96,750	1632
34	Çermik	Şâh Ali Bey	Çermik	200,995	1518
35	Çermik	Bayındır Bey	-----	231,092	1553
36	Çermik	Bayındır Bey	Çermik, Ergani	211,911	1556
37	Çermik	Bayındır Bey	-----	234,000	1567-8
38	Çermik	Mehmed Bey	Çermik	234,000	1569
39	Çermik	Osmân Bey	Çermik	234,000	1643
40	Çermik	Zülfikâr Bey	Çermik	234,000	1661
41	Zirkî (=Derzîni)	Yakûb Bey	Siirt	(8,000)	1560
42	Zerikî (=Girdikân)	Nâsır Bey	Sincar	(20,000)	1554
43	Zerikî (=Girdikân)	Mîr Halil Bey	Girdikân	200,000	1556
44	Girdikân	Mehmed	Girdikân	(12,000)	1575
45	Atâk	Ahmed Bey	Amid (Tercil)	100,350	1527-8
46	Atâk	Şâhîn Bey	Atâk	200,626	1540

16. VE 17. YÜZYIL ANADOLUSU'NDA TİMARLAR

47	Atâk	Yûsuf Bey	-----	220,000	1549
48	Atâk	Şâh Yûsuf Bey	Atâk	300,626	1556
49	Atâk	Hasan Bey	Atâk	250,000	1558
50	Atâk	Yûsuf Bey	Atâk	300,626	1562
51	Atâk	Hasan Bey	-----	343,119	1570
52	Atâk	Hasan Bey	-----	400,000	1573-4
53	Atâk	Hasan Bey	-----	443,119	1581
54	Atâk	Veli Bey	Atâk	443,119	1590
55	Atâk	Cihânşâh Bey	Atâk	434,040	1591
56	Atâk	Veli Bey	Atâk	447,380	1595
57	Atâk	Ahmed Bey	Atâk	447,380	1597
58	Atâk	Cihânşâh Bey	Atâk	447,340	1599
59	Atâk	Seyyid Mehmed Bey	Atâk	400,000	1611
60	Atâk	Mustafâ Bey	Atâk	400,000	1616
61	Atâk	Alicân Bey	Atâk	400,000	1626
62	Atâk	Alicân Bey	Atâk	400,000	1643
63	Atâk	Seyyid Mahmûd Bey	Atâk	400,000	1645
64	Tercil	Şems Bey	Tercil	132,723	1540
65	Tercil	Mahmûd Bey	-----	132,723	1548-9
66	Tercil	Haydar Bey	-----	270,246	1552
67	Tercil	Hüseyin Bey	Tercil	275,251	1591
68	Tercil	Ömer Bey	Tercil	275,251	1597
69	Tercil	Ömer Bey	Tercil	445,293	1599
70	Tercil	İbrâhîm Bey	Tercil	445,293	1608
71	Tercil	İbrâhîm Bey	Tercil	465,293	1612
72	Tercil	İbrâhîm Bey	Tercil	465,293	1622
73	Tercil	Ahmed Bey	Tercil	270,251	1651
74	Çapâkçûr	Hâlid Bey	-----	279,358	1570

75	Çapâkçûr	Alicân Bey	Çapâkçûr	205,000		1596
76	Çapâkçûr	İsmâîl Bey	Çapâkçûr	251,785		1608
77	Çapâkçûr	Emîrhân	Çapâkçûr	251,785		1645
78	Genç	Murâd Bey	-----	250,000		1561
79	Genç	Murâd Bey	Genç, Hâncûk	260,000	ber- vech-i tekmil [tahmîn]	1568
80	Genç	Murâd Bey	-----	278,347		1574-5
81	Genç	Süleymân Bey	Genç, Hâncûk	278,347	ber-vech-i tahmîn	1577
82	Genç	Süleymân Bey	Genç, Hâncûk	278,347	ber-vech-i tahmîn	1586
83	Hâncûk	Mehmed Bey	Hâncûk	200,000	ber-vech-i tahmîn	1561
84	Hâncûk	Mehmed Bey	Genç, Hâncûk	224,000	[ber-vech-i tahmîn]	1566
85	Hâncûk	Mehmed Bey	Genç, Hâncûk	253,100	[ber-vech-i tahmîn]	1571
86	Hâncûk	Mehmed Bey	-----	397,999		1577
87	Kulp	Şâh Veled Bey	Amid (Kulp)	114,000		1518
88	Kulp	Şâh Veled Bey	Amid (Kulp, Cıska, Bâşika)	94,914		[1527- 8]
89	Kulp	Alicân Bey	Amid, Kulp	75,000		1537
90	Kulp	Alicân Bey	-----	166,688		1567-8
91	Kulp	Hüseyin Bey	Kulp	166,688		1572
92	Kulp	Kılıç Bey	Kulp	166,688		1586
93	Kulp	Zeynel Bey	Kulp	166,688		1586
94	Kulp	Seydi Ahmed Bey	Kulp	200,000		1590
95	Kulp	Seyyid Ahmed Bey	Kulp	200,000		1595
96	Kulp	Zeynel Bey	Kulp	166,688		1596
97	Kulp	İbrâhîm Bey	Kulp	200,000		1602
98	Kulp	Haydar	Kulp	200,000		1610
99	Kulp	Hüseyin Bey	Kulp	200,000		1610

16. VE 17. YÜZYIL ANADOLUSU'NDA TİMARLAR

100	Kulp	Mehmed Bey	Kulp	200,000		1630
101	Kulp	Zeynel Bey	Kulp	166,688		1645
102	Cemâat-i Besyân ve Bûcyân ve Zilân	Hâlid Bey	Kulp (Mefârikîn), Harput	200,000		1568
103	Besyân ve Bûcyân ve Zilân	Behlûl Bey	Kulp (Meyyâfârikîn), Sincar	195,686		1572
104	Besyân ve Bûcyân ve Zilân	Beşîr Bey	Kulp (Mefârikîn), Harput	200,000		1582
105	Besyân ve Bûcyân ve Zilân	Mansûr Bey	Kulp (Meyyâfârikîn), Harput	200,000		1605
106	Gûrgîl	Ahmed Bey	Sindî Süleymânî	100,000		1563
107	Gûrgîl	Mîr Ahmed Bey	-----	100,000		1567-8
108	Hâzo	Mehmed Bey Sâsonî	Amid	11,500		1518
109	Hizan	Sultân Ahmed Bey	Bitlis	20,162		1554
110	Hizan	Mîr Mehmed	Hizan	300,000		1563
111	Nâmirân	Melik Halîl	Nâmirân	200,000		1563
112	Kârkâr	Hasan Bey	Müküs, Kârkâr	300,000	ber-vech-i tahmîn	1556
113	Kârkâr	Rüstem Bey	Müküs, Kârkâr	300,000	ber-vech-i tahmîn	1567
114	Kârkâr	Hasan Bey	Müküs, Kârkâr	300,000	ber-vech-i tahmîn	1594
115	İspâyird	Mehmed Bey	[İspâyird]	has	[bilâ-tayîn]	1559
116	İspâyird	Eyyûb Bey	İspâyird	has	bilâ-tayîn	1573

KUMIKO SAITO

117	İspâyird	Eyyüb Bey	İspâyird	111,810		1575
118	Şîrvî	Mehmed Bey	Bitlis	27,460		1540
119	Şîrvî	Hasan Bey	-----	200,000	ber- vech-i tahmîn	1563
120	Şîrvî	Hasan Bey	Şîrvî	200,000	ber- vech-i tahmîn	1568
121	Mahmûdî	Hasan Bey	Kulp, Rûhâ, Tercil, Van	170,000		1559
122	Mahmûdî	Hasan Bey	Kulp, Rûhâ, Tercil, Van	186,730		1572
123	Mahmûdî	Hasan Bey	Kulp, Rûhâ, Tercil, Van, Bitlis	230,000		1577
124	Mahmûdî	İzzeddîn Şîr Bey	Kulp, Rûhâ, Tercil, Van	210,498		1586
125	Mahmûdî	İzzeddîn Şîr Bey	Kulp, Rûhâ, Tercil, Van	230,498		1595
126	Mahmûdî	İzzeddîn Şîr Bey	Kulp, Rûhâ, Tercil, Van	340,498		1600
127	Hoşap	Ahmed Mahmûdî	Kulp, Rûhâ, Tercil, Van	200,000		1611
128	Mahmûdî	Abdullâh Bey	Kulp, Rûhâ, Tercil, Van	270,471		1611
129	Hoşap	Zeynel	Tercil, Van, Bitlis	200,000		1619
130	Bitlis	Şeref Hân	-----	605,564		1579
131	Bitlis	Şeref Hân	Bitlis, Kesân, Muş	1,205,372		1579
132	Bitlis	Şeref Hân	Bitlis, Adilcevaz, Van, Muş	1,415,372		1592
133	Bitlis	Şeref Hân	Bitlis, Adilcevaz, Van, Muş	1,415,372		1595
134	Bitlis	Şemseddîn Hân	Bitlis, Adilcevaz, Van	1,415,372		1598
135	Bitlis	Ziyâeddîn	Bitlis, Adilcevaz, Van	1,415,372		1603
136	Bitlis	Şeref Hân	Bitlis, Adilcevaz	1,335,372		1619
137	Bitlis	Abdâl	Bitlis, Adilcevaz	1,335,372		1622
138	Bitlis	Abdâl Bey	Bitlis, Adilcevaz	1,335,372		1650
139	Bitlis	Ziyâeddîn	Bitlis, Adilcevaz	1,335,372		1656
140	Bitlis	Şeref Hân	Bitlis, Adilcevaz, Van, Muş	1,415,372		1676
141	Bitlis	Nûh Hân	Bitlis	1,415,373		1692

Tablo 3: Kürt Beylerinin Adamlarının Dirlikleri

Nu.	Dirlik sahibinin bağlı olduğu sancak	Dirlik sahibinin adı	Dirlik yerleri: sancak (nahiye)	Dirlik değeri	Not	Tarih
1	Pertek	Baysunkur veled-i Rüstem Bey	Çemişgezek	20,000		1554
2	Pertek	Mehmed veled-i Rüstem Bey (1)	Çemişgezek	10,000		1554
3	Pertek	Allâhverdi veled-i Hâcî	Çemişgezek	3,300		1554
4	Pertek	Çelebi Kethudâ	Çemişgezek	5,511		1554
5	Çemişgezek	Keykâvûs veled-i Pîr Hüseyin Bey	Çemişgezek (Sakman)	22,500		1555
6	Sakman	Avşâr Kethudâ-i Keyhusrev Bey	Çemişgezek	4,092		1561
7	Pertek	Mehmed veled-i Rüstem Bey (2)	Çemişgezek	20,000		1561
8	Pertek	Alî veled-i Rüstem Bey (1)	Çemişgezek	20,039		1561
9	Sakman	Sâlih veled-i Keyhusrev Bey	Mazgirt	7,900		1562
10	Çemişgezek	Sührâb (1)	Çemişgezek	7,000		1562
11	Mazgirt	Alî veled-i Pilten Bey (1)	Mazgirt	1,169		1562
12	Mazgirt	Alî veled-i Pilten Bey (2)	Çemişgezek (Mazgirt)	5,066		1564
13	Çemişgezek	Halîl veled-i Pîr Hüseyin Bey	Mazgirt	20,000		1568
14	Çemişgezek	İbrâhîm veled-i Muhsin	Çemişgezek	20,000		1568
15	Pertek	Alî b. Rüstem Bey (2)	Çemişgezek (Pertek)	20,039		1568
16	Çemişgezek	Gülâbî veled-i Pîr Hüseyin Bey	Çemişgezek	40,019		1568
17	Çemişgezek	Baysunkur b. Pîr Hüseyin Bey	Pertek	20,000		1568
18	Çemişgezek	Mesîh ve Zâhid ve İslâm veledân-ı Kubâd Bey (1)	Çemişgezek	14,368		1568
19	Mazgirt	Hüseyin veled-i Ferruḫşâd Bey (1)	Mazgirt	16,721		1568
20	Mazgirt	Alî veled-i Pilten Bey (3)	Mazgirt	5,066		1568
21	Pertek	Mehmed veled-i Rüstem Bey (3)	Pertek	22,674		1568
22	Çemişgezek	Sührâb (2)	Çemişgezek	7,000		1568
23	Pertek	Mürsel veled-i Baysunkur Bey	Çemişgezek	20,000		1572
24	Pertek	Mîrzâl veled-i Alî b. Rüstem Bey	Çemişgezek (Pertek)	20,039		1572

25	Pertek	Allâhverdi veled-i Baysunkur Bey (1)	Pertek	10,000		1572
26	Çemişgezek	Mehmed veled-i Behlül	Çemişgezek	40,021		1578
27	Çemişgezek	Muhib veled-i Cafer	Çemişgezek	20,000		1579
28	Pertek	Allâhverdi veled-i Baysunkur Bey (2)	Çemişgezek, Pertek	20,000		1579
29	Mazgirt	Osmân veled-i Pîlten Bey	Çemişgezek	11,000		1580
30	Çemişgezek	Mehmed veled-i Nevrûz (1)	Çemişgezek	3,000		1581
31	Çemişgezek	Abdâl veled-i Nevrûz	Çemişgezek	5,000		1581
32	Çemişgezek	Alî veled-i Nevrûz	Çemişgezek	7,081		1581
33	Çemişgezek	Bâbûr	Çemişgezek	20,000		1581
34	Çemişgezek	Hüseyn ve Mesîh ve İslâm (2)	Çemişgezek	30,000		1581
35	Çemişgezek	Mansûr (1)	Sakman	22,500		1581
36	Çemişgezek	Mehmed b. Gulâbî Bey (1)	Çemişgezek	40,019		1582
37	Çemişgezek	Halil ve İsmâil veledân-ı İbrâhîm (1)	Çemişgezek	20,000		1582
38	Sakman	Mehmed (1)	Çemişgezek	3,000	ber-vech-i tahmîn; hâli ve harâbe, hâric ez-defter	1583
39	Mazgirt	Bâlî ve Asıl veledân-ı Zülfikâr	Çemişgezek	10,000		1583
40	Çemişgezek	Karahân ve İsfahân veledân-ı Bâbûr (1)	Çemişgezek	20,000		1584
41	Mazgirt	Haydar	Çemişgezek	20,000		1584
42	Çemişgezek	Mehmed (2)	Çemişgezek	40,019		1584
43	Mazgirt	Mehmed veled-i Zülfikâr (1)	Çemişgezek	10,000		1586
44	Çemişgezek	Karahân ve İsfahân veledân-ı Bâbûr (2)	Çemişgezek	20,000		1586
45	Sakman	Keyhusrev b. Sâlih Bey	Çemişgezek	10,000		1588
46	Sakman	Mahmûd birâder-i Keyhusrev Bey	Çemişgezek	20,000		1590
47	Mazgirt	Hamza	Çemişgezek	6,000		1590
48	Çemişgezek	Karahân ve İsfahân veledân-ı Bâbûr (3)	Çemişgezek	20,000		1590
49	Sakman	Mehmed birâder-i Keyhusrev Bey (2)	Çemişgezek	11,386		1590

16. VE 17. YÜZYIL ANADOLUSU'NDA TİMARLAR

50	Pertek	Hasan veled-i Baysunkur Bey	Çemişgezek	20,000	1596
51	Çemişgezek	Elvân ve Oruc ve Ahmed veledân-ı Mehmed	Çemişgezek	40,021	1596
52	Mazgirt	Hüseyin veled-i Ferruḫşâd Bey (2)	Çemişgezek	16,721	1596
53	Sakman	Mehmed	Sakman	11,386	1596
54	Çemişgezek	Mustafâ veled-i Mîrzâ Mehmed	Çemişgezek	20,000	1596
55	Sakman	Mahmûd (1)	Çemişgezek	20,000	1596
56	Çemişgezek	Mansûr (2)	Sakman	22,500	1596
57	Çemişgezek	Karahân ve İsfahân veledân-ı Bâbûr (4)	Çemişgezek	20,000	1596
58	Çemişgezek	Halil ve İsmâil veledân-ı İbrâhîm (2)	Çemişgezek	20,000	1596
59	Mazgirt	Mehmed veled-i Zülfikâr (2)	Çemişgezek	10,000	1596
60	Mazgirt	Cihângîr veled-i Pilten Bey (1)	Çemişgezek	20,000	1596
61	Çemişgezek	Mehmed veled-i Pîr Hüseyin Bey	Çemişgezek	12,000	1596
62	Çemişgezek	Mehmed veled-i Nevrûz (2)	Çemişgezek	3,000	1596
63	Mazgirt	Cihângîr veled-i Pilten Bey (2)	Çemişgezek	20,000	1599
64	Çemişgezek	Hüseyin b. Ferruḫşâd Bey (3)	Çemişgezek	20,021	1599
65	Pertek	Yûsuf veled-i Baysunkur Bey	Pertek	53,000	1605
66	Çemişgezek	Ardıc Bey b. Mehmed	Çemişgezek	19,340	1608
67	Çemişgezek	İsmâil	Çemişgezek	20,000	1608
68	Çemişgezek	Hüseyin	Çemişgezek	8,000	1608
69	Pertek	Abdâl (1)	Çemişgezek	8,400	1610
70	Çemişgezek	Ebû Bekir	Mazgirt	10,000	1610
71	Çemişgezek	Hüseyin b. Ferruḫşâd Bey (4)	Çemişgezek	20,021	1610
72	Sakman	Hâlid b. Sâlih Bey	Sakman	10,000	1610
73	Çemişgezek	Zülfikâr ve Karamân veledân-ı Abdâl (1)	Çemişgezek	8,000	1611
74	Mazgirt	Mahmûd b. Halil (1)	Mazgirt	20,000	1611
75	Çemişgezek	İbrâhîm	Çemişgezek (Mazgirt)	13,000	1611
76	Çemişgezek	Karahân ve İsfahân veledân-ı Bâbûr (5)	Çemişgezek	20,000	1611
77	Çemişgezek	Oruc veled-i Mehmed (2)	Çemişgezek	19,356	1611

78	Çemişgezek	Timurtaş b. Mustafâ	Çemişgezek	20,000		1611
79	Sakman	Mahmûd (2)	Çemişgezek	41,249		1611
80	Pertek	Halil b. İbrâhîm (3)	Çemişgezek	31,000		1612
81	Sakman	Ömer veled-i Keyhusrev (1)	Çemişgezek	20,000		1613
82	Pertek	Halil b. İbrâhîm (4)	Pertek	40,000		1615
83	Çemişgezek	Zülfikâr veled-i Abdâl Mehmed (2)	Mazgirt	8,000		1616
84	Mazgirt	Mahmûd b. Halil (2)	Mazgirt	20,000		1618
85	Pertek	Abdâl veled-i Mîrzâl (2)	Çemişgezek (Pertek)	20,039		1618
86	Sakman	Ömer veled-i Keyhusrev (2)	Çemişgezek (Sakman)	41,249		1618
87	Pertek	Veli	Çemişgezek (Pertek)	20,039		1634
88	Sakman	Mustafâ Bey	Çemişgezek	50,000		1639
89	Eğil	Ahmed veled-i Diyâdîn	Kulp	8,270	[ber- vech-i tahmîn; hâli ve harâbe, hâric ez- defter]	1586
90	Eğil	Mehmed b. Cafer Bey	Harput	24,000		1599
91	Palu	Timurtaş Bey veled-i Cemşîd Bey	Harput	40,000		1539
92	Palu	Hasan Kethudâ	Harput	13,500		1556
93	Palu	Yüsuf veled-i Devletşâh	Harput	20,000		1561
94	Palu	Zülfikâr veled-i Devletşâh	Harput	20,000		1561
95	Palu	Mahmûd b. Şâh Kubâd	Harput	4,000		1572
96	Palu	Süleymân ve Allâhverdi veledân-ı Şâh Kubâd	Harput	6,300		1572
97	Palu	Aslı b. Timurtaş	Harput	30,409		1581
98	Çermik	Pîr Alî Bey birâder-i Şâh Alî Bey	Çermik	19,301		1518
99	Çermik	Latîf	Çermik	13,354		1518
100	Çermik	Şâh Hüseyin	Çermik	14,479		1518
101	Çermik	Yâr Alî Bey	Çermik	14,513		1518
102	Çermik	Şâh Veled veled-i İsfendiyâr Bey	Çermik	20,000		1556
103	Çermik	Osmân Bey b. Ömer Bey	Çermik	23,400		1643

16. VE 17. YÜZYIL ANADOLUSU'NDA TİMARLAR

104	Girdikân	Mîr Halil Bey'in oğlu	Girdikân	25,000		1556
105	Girdikân	Mîr Halil Bey'in ammûsu oğlu	Girdikân	15,000		1556
106	Girdikân	Nâsır b. Mehmed Bey	Siirt	20,000		1584
107	Girdikân	Ebû Bekir birâder-i Nâsır Bey	Siirt	20,000		1588
108	Atâk	Yûsuf	Atâk	100,000		1540
109	Atâk	Seydî Mehmed	Atâk	16,000		1557
110	Atâk	Keyvân	Çapâkçûr	3,000		1585
111	Tercîl	Ali Bey veled-i Bûdâk Bey	Amid (Tercîl)	25,500		1527-8
112	Tercîl	Şeref Bey veled-i Ahmed Bey	Amid (Tercîl)	24,000		1527-8
113	Tercîl	Şâhîn Bey	Amid (Tercîl)	24,000		1527-8
114	Tercîl	Mahmûd b. Şeref	Amid (Tercîl)	6,500		1527-8
115	Tercîl	Ahmed	Çapâkçûr	4,000		1582
116	Tercîl	Mustafâ b. Haydar Bey	Tercîl	16,381		1583
117	Tercîl	Ömer b. Haydar Bey (1)	Tercîl	23,000		1583
118	Tercîl	Ömer b. Haydar Bey (2)	Tercîl	24,000		1594
119	Tercîl	Mustafâ b. Haydar Bey	Tercîl	23,581		1610
120	Tercîl	Karahân veled-i Hüseyin	Kulp	2,000		1617
121	Süveydî	Maksûd veled-i İsfahân Bey	Çapâkçûr	20,200		1554
122	Süveydî	Abdâl veled-i İsfahân Bey	Çapâkçûr	12,000		1554
123	Süveydî	Ferruhşâd veled-i İsfahân Bey (1)	Çapâkçûr	11,660		1554
124	Çapâkçûr	İspahân veled-i Maksûd Bey	Çapâkçûr	10,000		1561
125	Süveydî	Ferruhşâd veled-i İsfahân Bey (2)	Çapâkçûr	11,660		1561
126	Süveydî	Ferruhşâd veled-i İsfahân Bey (3)	Çapâkçûr	11,660		1568
127	Süveydî	Velicân veled-i Hâlid Bey	Çapâkçûr	19,288		1572
128	Süveydî	Karacân ve Ahmed veledân-ı Yûsuf Aga	Çapâkçûr	6,000		1572
129	Süveydî	Şeygeldi(?) b. Mansûr	Çapâkçûr	3,000	ber- vech-i tahmîn	1584
130	Çapâkçûr	Nebî	Çapâkçûr	6,000		1616
131	Çapâkçûr	Mahmûd veled-i Emîrhân	Çapâkçûr	20,000		1645
132	Çapâkçûr	Nebî	Tercîl	6,000		1656

KUMIKO SAITO

133	Genç	Ulug Bey ammûzâde-i Sultân Ahmed Bey	Genç	20,000	ber-vech-i tahmîn	1554
134	Süveydî	Mehmed b. Sultân Ahmed Bey	Genç	40,000	ber-vech-i tahmîn	1555
135	Genç	Uluhân veled-i Murâd Bey	Genç	10,000		1563
136	Genç	Mustafâ veled-i Murâd Bey	Genç	6,000	[ber-vech-i tahmîn]	1565
137	Süveydî	Oruc	Genç	10,054	ber-vech-i tahmîn	1568
138	Süveydî	Şâh Yûsuf	Genç	3,000		1568
139	Süveydî	Yâdigâr	Genç	3,347		1568
140	Süveydî	Ferruhşâd	Genç	6,500		1568
141	Süveydî	Kulu	Genç	4,200	ber-vech-i tahmîn	1568
142	Süveydî	Zeynel	Genç	2,000	ber-vech-i tahmîn	1568
143	Süveydî	Emîr	Genç	3,000		1568
144	Süveydî	Şâhverdi b. Süleymân(?)	Genç	5,500	ber-vech-i tahmîn	1568
145	Süveydî	Yûsuf b. Yakûb	Genç	2,000	ber-vech-i tahmîn	1568
146	Süveydî	Şeygeldi(?) b. Gâzî	Genç	2,000	ber-vech-i tahmîn	1568
147	Süveydî	Ebû Bekir	Genç	4,000	ber-vech-i tahmîn	1568
148	Süveydî	Yûsuf ve Ömer veledân-ı Alî	Genç	4,000	ber-vech-i tahmîn	1568
149	Süveydî	Hüdâverdi b. Pîrî	Genç	2,000	ber-vech-i tahmîn	1568
150	Süveydî	Şeyhicân	Genç	15,400	ber-vech-i tahmîn	1568

16. VE 17. YÜZYIL ANADOLUSU'NDA TİMARLAR

151	Süveydî	Kaymaz ve Murâd veledân-ı Zâhir	Genç	4,000	ber- vech-i tahmîn	1568
152	Süveydî	Allâhverdi b. Ömer Aga	Genç	5,000	[ber- vech-i tahmîn]	1568
153	Süveydî	Hâlid veled-i Yâr Ahmed	Genç	2,000	ber- vech-i tahmîn	1568
154	Süveydî	Ömer Aga	Genç	15,000	ber- vech-i tahmîn	1568
155	Süveydî	Şemseddîn	Genç	5,000	ber- vech-i tahmîn	1568
156	Süveydî	Dervîş	Genç	5,999	ber- vech-i tahmîn	1568
157	Süveydî	Pirî (1)	Genç	8,000	ber- vech-i tahmîn	1568
158	Süveydî	Kâdirkulu veled-i Ahmed	Genç	6,000	ber- vech-i tahmîn	1568
159	Süveydî	Süleymân veled-i Murâd Bey	Genç	22,000	ber- vech-i tahmîn	1568
160	Süveydî	Abdurrahman veled Pir Kulu	Genç	2,000	ber- vech-i tahmîn	1568
161	Süveydî	Pirî (2)	Genç	8,000	ber- vech-i tahmîn	1577
162	Süveydî	Ahmed b. Ali	Genç	2,000	ber- vech-i tahmîn	1577
163	Süveydî	Ali b. Sultân Ahmed Bey	Genç	10,000	ber- vech-i tahmîn	1579
164	Süveydî	Şükür ve Zülfikâr veledân-ı Ugurlu	Genç	6,000	ber- vech-i tahmîn	1579
165	Süveydî	Cân Ali veled-i Süvâr	Hâncûk	2,000	ber- vech-i tahmîn	1568

166	Hâncûk	Şâhîn ve Âferîn ve Sührâb veledân-ı Karahân (1)	Hâncûk	8,000	ber- vech-i tahmîn	1575
167	Hâncûk	Hasan b. İbrâhîm (1)	Hâncûk, Genç	9,500	ber- vech-i tahmîn	1575
168	Hâncûk	Şâhîn ve Âferîn ve Sührâb veledân-ı Karahân (2)	Hâncûk	8,000	ber- vech-i tahmîn	1577
169	Hâncûk	Hasan b. İbrâhîm (2)	Hâncûk, Genç	9,500	ber- vech-i tahmîn	1577
170	Hâncûk	Budâk veled-i İbrâhîm	Hâncûk	12,500	ber- vech-i tahmîn	1577
171	Süveydî	Osmân ve Bâyezîd ve Mîrzâ veledân-ı Bûdâk	Hâncûk	12,500	ber- vech-i tahmîn	1592
172	Süveydî	Hâlid ve İbrâhîm veledân-ı Hasan	Hâncûk	7,200	ber- vech-i tahmîn	1611
173	Kulp	Sûsen veled-i Halîl (1)	Kulp	7,000		1556
174	Kulp	Sûsen veled-i Halîl (2)	Kulp	7,000		1556
175	Besyân ve Bûcyân ve Zilân	Alicân veled-i Behlûl (1)	Kulp	5,000		1571
176	Kulp	Velicân b. Alicân Bey (1)	Kulp	20,000		1572
177	Besyân ve Bûcyân ve Zilân	Ömerşâh veled-i Behlûl Bey (1)	Kulp	5,000		1572
178	Besyân ve Bûcyân ve Zilân	Alicân veled-i Behlûl Bey (2)	Kulp	7,000		1572
179	Kulp	Kılıç b. Hüseyin Bey	Kulp	10,000		1575 1583
180	Kulp	Ahmed b. Diyâdîn	Kulp	6,000	hâlî ve harâbe; ber- vech-i tahmîn	1577
181	Besyân ve Bûcyân ve Zilân	Ömerşâh veled-i Behlûl Bey (2)	Kulp	10,000		1578
182	Kulp	Velicân b. Alicân Bey (2)	Kulp	20,000		1585

16. VE 17. YÜZYIL ANADOLUSU'NDA TİMARLAR

183	Besyân ve Bûcyân ve Zilân	Mahmûd veled-i Behlûl Bey (1)	Kulp	13,000		1590
184	Besyân ve Bûcyân ve Zilân	Ömerşâh veled-i Behlûl Bey (3)	Kulp	23,800		1590
185	Besyân ve Bûcyân ve Zilân	Mahmûd veled-i Behlûl Bey (2)	Kulp	13,000		1595
186	Besyân ve Bûcyân ve Zilân	Çaşnigırbaşı Polâd	Çapâkçûr	6,000		1611
187	Hakkâri	Zekeriya b. Zeynel Bey (1)	Van	120,000	ber-vech-i tahmîn	1570
188	Hakkâri	Abdurrahman (1)	Van	20,383		1571
189	Hakkâri	Zekeriya b. Zeynel Bey (2)	Van	120,000		1572
190	Hakkâri	Melek Mehmed veled-i Bahâeddîn Bey	Van, Bitlis	20,000		1572
191	Hakkâri	Bahâeddîn birâder-i Zeynel Bey	Van, Bitlis	80,000		1572
192	Hakkâri	Abdurrahman (2)	Van, Maku, Bitlis	44,421		1579
193	Hakkâri	Kâsım Aga	Rûmî	45,998	[ber-vech-i tahmîn; hâric ez-defter]	1584
194	Hakkâri	Mehmed	Merend	8,000	ber-vech-i tahmîn; hâric ez-defter	1586
195	Hakkâri	Ömer Hakkâri	Hoy-i Kûçek	8,666	an-hâlî ve harâbe, hâric ez-defter	1587
196	Hakkâri	Hasan Bey veled-i Seyyidhân Bey	Hoy	100,000	ber-vech-i tahmîn; an-hâlî ve harâbe	1587

197	Hakkâri	Mehmed	Hoy, Selmas	10,000	ber-vech-i tahmîn; an-hâli ve harâbe	1587
198	Hakkâri	Süleymân	Hoy	10,000	ber-vech-i tahmîn; an-hâli ve harâbe	1587
199	Hakkâri	Kâsım	Hoy	10,000	ber-vech-i tahmîn; an-hâli ve harâbe	1587
200	Hakkâri	İbrâhîm	Merend	4,000	ber-vech-i tahmîn; hâric ez-defter	1591
201	Hakkâri	Zeyneddîn	Van	6,000	ber-vech-i tahmîn; hâli ve harâbe, hâric ez-defter	1591
202	Hakkâri	Ahmed	Hoy	21,799		1592
203	Hakkâri	Osmân veled-i Nâsır, Kapıcıbaşı	Hoy	6,000	ber-vech-i tahmîn	1593
204	Hakkâri	Seyyidhân	Van	20,000		1596
205	Hakkâri	İzzeddîn Şîr	Van	40,000		1634
206	Hakkâri	Mîr Ali Şîr	Van	40,000		1636
207	Cezîre	Emîr Gâzî Kethudâ	Hama	5,999		1555
208	Cezîre	Mehmed Kethudâ	Hasankeyf	1,500, 3,000		1599
209	Gûrgil	İbrâhîm Bey birâderzâde-i Seydî Ahmed Bey (Acuz ve Zaho sancakbeyi)	Acuz ve Zaho	350,000		1538
210	Hâzo	Mîr Süleymân veled-i Bahâeddîn Bey	Hasankeyf	25,400		1566
211	Hâzo	Ali veled-i Saruhân Bey	Bargiri	10,990		1571

16. VE 17. YÜZYIL ANADOLUSU'NDA TİMARLAR

212	Hâzo	Mehmed Kethudâ	Bitlis	5,000		1572
213	Hâzo	Şeref veled-i Bahâeddîn Bey	Hasankeyf	45,439		1572
214	Hâzo	Abdî	Bitlis	6,000		1572
215	Hâzo	Bistâm	Bitlis	6,000		1572
216	Hizan	Şâh Hüseyin	Bitlis	15,000		1565
217	İspâyird	Bahâeddîn	Bitlis	8,000		1579
218	Şîrvî	Süleymân	Van (Şîrvî, Şebistân)	22,000	ber- vech-i tahmîn	1568
219	Şîrvî	Mîr Hüseyin	(Şîrvî)	20,000		1574
220	Şîrvî	Şâh Mehmed	-----	20,000		1578
221	Şîrvî	Mîr Melik veled-i Hasan	Van (Îrûn)	20,000	ber- vech-i tahmîn	1579
222	Şîrvî	Hân Abdâl veled-i Zeynel Bey (1)	vilâyet-i Diyarbakır (Körmâs)	20,000	ber- vech-i tahmîn; hâric ez- defter	1586
223	Şîrvî	Hân Abdâl veled-i Zeynel Bey (2)	vilâyet-i Diyarbakır (Körmâs)	30,000	ber- vech-i tahmîn; hâric ez- defter	1588
224	Şîrvî	Seyyidhân Bey (1)	(Kernî, Şebistân)	22,000	ber- vech-i tahmîn	1597
225	Şîrvî	Seyyidhân veled-i Zeynel (2)	(Kernî, Şebistân)	22,000	ber- vech-i tahmîn	1611
226	Şîrvî	Süleymân	Kernî/ Şîrvî (Kernî, Şebistân)	22,000	ber- vech-i tahmîn	1612
227	Şîrvî	Seyyidhân (3)	Van (Kernî)	24,000	ber- vech-i tahmîn	1612
228	Şîrvî	Zeynel b. Koçi	Kârnî [=Kernî]	22,000	ber- vech-i tahmîn	1631
229	Mahmûdî	Mansûr veled-i Emîre Bey	Bitlis	20,000		1538
230	Mahmûdî	Halîl veled-i Hân Mehmed	Akçakale	zeâmet	[bilâ- tayîn]	1572

231	Mahmûdî	Şîr b. Hasan Bey	Tercil	43,768		1572
232	Mahmûdî	Şeyhî b. Hasan Bey	Van	5,999	ber- vech-i tahmîn	1572
233	Mahmûdî	Kılıc b. Mansûr Bey	Bitlis	10,000		1572
234	Mahmûdî	Îvaz b. Hasan Bey Mahmûdî (1)	Van	20,000		1572
235	Mahmûdî	Îvaz veled-i Hasan Bey (2)	Van, Bitlis	40,000		1572
236	Mahmûdî	Abdâl b. Beşâret	(Hoşap)	zeâmet	[bilâ- tayîn]	1580
237	Mahmûdî	Süleymân veled-i Hasan Bey (1)	Hoy	22,000	hâli ve harâbe, hâric ez- defter	1580
238	Mahmûdî	Bayındır birâderzâde-i Hasan Bey	Hoy	20,000	ber- vech-i tahmîn; hâli ve harâbe, hâric ez- defter	1580
239	Mahmûdî	İsmâil veled-i Abdullâh	Nağçıvan	20,000	ber- vech-i tahmîn; hâli ve harâbe, hâric ez- defter	1581
240	Mahmûdî	Îvaz Bey veled-i Hasan Bey (Maku sancakbeyi) (3)	Maku	300,000	ber- vech-i tahmîn	1581
241	Mahmûdî	Kâsım Kâtib	Bitlis	6,666		1586
242	Mahmûdî	Haydar	Bitlis	13,333		1586
243	Mahmûdî	Rüstem	Hoy	20,000	ber- vech-i tahmîn; hâric ez- defter	1587
244	Mahmûdî	İbrâhîm birâder-i Abdâl (1)	Hoşap	zeâmet	[bilâ- tayîn]	1590
245	Mahmûdî	Bahâeddîn	Van	11,500		1590
246	Mahmûdî	Îvaz Bey veled-i Hasan Bey (Maku sancakbeyi) (4)	Maku	325,000		1591
247	Mahmûdî	Süleymân veled-i Hasan Bey (2)	Hoy	47,490		1591

16. VE 17. YÜZYIL ANADOLUSU'NDA TİMARLAR

248	Mahmûdî	Süleymân veled-i Hasan Bey (3)	Hoy	47,490		1594
249	Mahmûdî	Hâcî Kethudâ	Hoy	20,999		1595
250	Mahmûdî	İbrâhîm birâder-i Abdâl (2)	Hoşap	zeâmet	[bilâ-tayîn]	1595
251	Mahmûdî	Mîr Şemseddîn	(Akçakale)	zeâmet	bilâ-tayîn	1595
252	Mahmûdî	Mustafâ Bey veled-i İvaz Bey (Maku sancakbeyi) (5)	Maku	450,412		1596
253	Mahmûdî	Yâr Alî	(Hoşap)	zeâmet	[bilâ-tayîn]	1611
254	Mahmûdî	Eyyûbî veled-i Yâr Alî	(Hoşap)	zeâmet	[bilâ-tayîn]	1619
255	Bitlis	Ali Baba Kethudâ (1)	Bitlis	20,000		1578
256	Bitlis	Dervîş Kethudâ	Bitlis, Muş	37,976		1579
257	Bitlis	Hüseyin Aga (1)	Muş	20,000		1579
258	Bitlis	Mehmed	Bitlis	15,000		1579
259	Bitlis	Hâcî	Adilcevaz	22,846		1580
260	Bitlis	Alicân birâder-i Elvend	Bitlis, Muş	14,000		1580
261	Bitlis	Ahmed	Bitlis	20,000		1580
262	Bitlis	Şâhverdi merdüm-i Şeref Hân	Bitlis	8,000		1580
263	Bitlis	Ahmed	Bitlis	22,349		1581
264	Bitlis	Ali Baba Kethudâ-i Şeref Hân (2)	Bitlis	20,000		1578
265	Bitlis	Hüseyin b. Ahmed	Kale-i Bayezid	10,000	ber-vech-i tahmîn; hâli ve harâbe, hâric ez-defter	1580
266	Bitlis	Hüseyin	Muş	6,000		1581
267	Bitlis	Mehmed	Bitlis	6,976		1582
268	Bitlis	Şemseddîn	Muş	25,000		1587
269	Bitlis	Alâeddîn	Muş	6,000		1588
270	Bitlis	Ziyâeddîn Yûsuf	Van	20,000		1588
271	Bitlis	Mehdikulu	Adilcevaz	5,000		1589
272	Bitlis	Hüseyin Aga (2)	Muş, Van	20,000		1589

KUMIKO SAITO

273	Bitlis	Halil veled-i Ahmed Bey	Muş	20,080	1590
274	Bitlis	Uluhân veled-i Halef Bey (1)	Bitlis	10,000	1591
275	Bitlis	Hüseyin	Bitlis	22,900	1592
276	Bitlis	Derviş veled-i Zeydânî	Bitlis	3,000	1592
277	Bitlis	Yûsuf veled-i Süleymân	Bitlis	6,000	1593
278	Bitlis	Mehmed	Muş	53,000	1592
279	Bitlis	Ziyâeddin	Muş	22,000	1593
280	Bitlis	Pîrî	Bitlis	8,000	1595
281	Bitlis	Elvend	Bitlis	8,349	1598
282	Bitlis	Seydî veled-i Şeref Hân	Bitlis	20,000	1598
283	Bitlis	Abdâl	Bitlis	4,750	1598
284	Bitlis	Mehmed	Muş	19,000	1598
285	Bitlis	Alî veled-i Şâhverdi	Van, Bitlis	10,000	1601
286	Bitlis	Uluhân veled-i Halef Bey (2)	Bitlis	30,000	1601
287	Bitlis	Feridûn veled-i Abdullâh	Bitlis	20,000	1601
288	Bitlis	Bûdâk	Bitlis	8,000	1602
289	Bitlis	Hüseyin b. Abdullâh	Bitlis	10,666	1602
290	Bitlis	Alî veled-i Abdullâh	Bitlis	4,666	1602
291	Bitlis	Hüseyin veled-i Halef Bey	Adilcevaz	24,866	1602
292	Bitlis	Muzaffer veled-i Şeref Hân	Adilcevaz	50,000	[1602]
293	Bitlis	Süleyman Kethudâ	Bitlis (Muş)	69,200	1603
294	Bitlis	Bekir	Muş	31,000	1608
295	Bitlis	Şeref veled-i Ziyâeddin	Bitlis (Muş)	47,000	1611
296	Bitlis	Şemseddin veled-i Ziyâeddin Bey	Adilcevaz	63,333	1616
297	Bitlis	Abdâl	Bitlis (Muş)	45,633	1618
298	Bitlis	Şeref	Bitlis (Muş)	45,633	1622
299	Bitlis	Bedir veled-i Abdâl Bey (1)	Bitlis (Muş)	50,000	1632
300	Bitlis	Bedir (2)	Bitlis (Muş)	49,300	1646
301	Bitlis	Bedir (3)	Bitlis (Muş)	49,400	1649
302	Bitlis	Mehmed Emîn	Bitlis (Muş)	50,000	1672

16. ve 17. Yüzyıllar Doğu ve Güneydoğu Anadolu'sunda Tımarların Çeşitli Biçimleri: Farklı Uygulamalara Tek İsim Koymak

Öz ■ Bu makalede Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Kürt emirlerinin yönettikleri sancaklardaki timar sisteminin uygulanma durumları ve özellikleri incelenmektedir. Bu sancaklarda uygulanan timar sisteminin iki ögesi vardır. Bunlardan biri, *ocaklık* adı altında dirliğin sadece babadan oğula değil, geniş bir aile içinde de miras olarak bırakılması ve tahrir yapılmadan dirlik sahibi olması gibi özel timar sisteminin uygulanmasıdır. Dięeri ise, tahrir yapılmadan verilmiş dirliklerin bulunduğu bir sancakta ileri tarihte yapılan tahrirle dirlik değeri hesaplanarak özel bir timar sistemini normale dönüştürmeye yönelik bazı yöntemlerin uygulanmasıdır. Ayrıca timar sisteminin uygulanmadığı sancakların yöneticisi olan Kürt emirleri ve onların adamlarına başka sancaklarda dirlikler tahsis edilerek timar sisteminin içine dahil etme teşebbüsleri de görülmüştür. Timar sisteminin uygulama durumları ve içeriklerinde farklılıklar gözlemlenirken, Osmanlı Devleti, bu farklılıkları timar sisteminin içine dahil ederek bir sistem olarak çalıştırmak suretiyle Kürt emirlerinin yönettikleri sancakları Osmanlı yönetim sistemine entegre etmeye çalışmıştır.

Anahtar kelimeler: Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Diyarbakır Beylerbeyliği, Van Beylerbeyliği, Kürt Emirleri (Beyleri), Timar Sistemi

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

- BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), Bâb-ı Âsafî Tahvil (Nişan) Kalemî Defterleri (A.NŞT.d) 1238.
- BOA, Bâb-ı Âsafî Ruûs Kalemî Defterleri (A.RSK.d) 1452, 1460.
- BOA, Defterhâne-i Âmire Timar Rûzname Defterleri (DFE.RZ.d) 5, 7, 12, 14, 15, 22, 28, 33, 34, 36, 55, 58, 62, 65, 67, 73, 85, 86, 98, 101, 117, 118, 125, 128, 156, 169, 174, 176, 186, 195, 206, 212, 233, 246, 279, 280, 290, 300, 322, 326, 331, 346, 352, 365, 381, 412, 437, 448, 501, 504, 510, 539, 552, 565, 571, 598, 608, 619, 621, 631, 647, 653, 690, 695, 749, 839, 852, 968.
- BOA, Divân-ı Hümâyûn Hadariye Defterleri (A.DVNS.HADR.d) 1.
- BOA, Divân-ı Hümâyûn Mühimme Defterleri (A.DVNS.MHM.d) 1, 2, 4, 6, 22, 60.
- BOA, Divân-ı Hümâyûn Mühimme Zeyli Defterleri (A.DVNS.MHM.ZYL.d) 4.
- BOA, Kâmil Kepeci Defterleri (KK.d) 75, 88, 89, 213, 218, 233, 236, 262, 348, 349, 354, 356
- BOA, Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d) 7, 29, 32, 144, 563, 15402, 15605, 17642, 17983.

BOA, Muallim Cevdet Tasnifi Belgeleri, Dahiliye 6095.

BOA, Tapu Tahrir Defterleri (TT.d) 64, 134, 208, 313, 617, 991.

Kiril Metodiy Millî Kütüphanesi (Naroda Biblioteka Kiril i Metodij), D 370, 377, 633.

Kiril Metodiy Millî Kütüphanesi, OAK 162/36, 167/16.

Yayınlanmış Eserler

Afyoncu, Erhan: “Osmanlı Devlet Teşkilâtında Defterhâne-i Âmire (XVI-XVIII. Yüzyıllar)”, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1997.

Aydın, Bilgin: “XVI. Yüzyıl Osmanlı Bürokrasisinde Tımar Tevcih Sistemi”, *Osmanlı Araştırmaları*, 24 (2004), s. 29-35.

Aydın, Dündar: *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı: Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu 1998.

Ayn-ı Ali Efendi, *Kavânin-i Âl-i Osman der Hülsa-i Mezâmin-i Defter-i Divân*, haz. M. Tayyib Gökbilgin, İstanbul: Enderun 1979.

Barkan, Ömer Lütfi: “Osmanlı Devrinin “Eşkincülü Mülkler”i veya “Mülk Tımarlar”ı Hakkında Notlar”, haz. Herbert Jausky v.dğr., *Zeki Velidi Togan’a Armağan*, İstanbul: Maarif Basmevi 1956, s. 61-70 (aynı makale, *Türkiyede Toprak Meselesi: Toplu Eserler* 1, İstanbul: Gözlem 1980, s. 897-904).

Barkan, Ömer Lütfi: “Tımar”, *İslâm Ansiklopedisi*, XII/1, (1979), s. 286-333.

Beldiceanu, Nicoară: “Le timar de Muşliş ed-dîn, précepteur de Selîm Şâh”, *Turcica*, VIII/2 (1976), s. 91-109.

Beldiceanu-Steinherr, Irène, Mihnea Berindei, Gilles Veinstein: “Attribution de Timâr dans la province de trébizonde (fin du XVe siècle)”, *Turcica*, VIII/1 (1976), s. 279-90.

Beldiceanu-Steinherr, Irène, Mihnea Berindei, Gilles Veinstein: “Attribution de Timâr dans la province de trébizonde (fin du XVe siècle) II”, *Turcica*, IX/2-X (1978), s. 107-54.

Bizbirlik, Alpay: “16. Yüzyılda Kulb Sancağı Hakkında Sosyal ve Ekonomik Bir Araştırma”, *Osmanlı Araştırmaları*, 13 (1993), s. 137-62.

Bizbirlik, Alpay: “16. Yüzyılın Ortalarında Atak Sancağı ve Sancak Beyleri Üzerine Notlar”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 14 (1999), s. 109-33.

Bizbirlik, Alpay: “16. Yüzyılda Tercil Sancağı Üzerine Notlar”, *Osmanlı Araştırmaları*, 16 (1996), s. 85-120.

Bruinessen, Martin van: “The Ottoman Conquest of Diyarbekir and the Administrative Organisation of the Province in the 16th and 17th Centuries”, *Evlîya Çelebi in Diyarbekir, The Relevant Section of the Seyahatname*, edited with translation, commentary and introduction by Martin van Bruinessen and Hendrik Boeschoten, Leiden: E. J. Brill 1988, s. 13-28.

- Çakar, Enver: “13 Numaralı Timar Ruznâmçe Defteri ve Bu Defterde Haleb Vilâyeti ile İlgili Bazı Tespitler”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XI/1 (2001), s. 235-46.
- Doğan, Mehmet: “Ankara Sancağı'nda Timar Sisteminin Dönüşümü”, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2006.
- Doğan, Mehmet: “Osmanlı Timar Sistemi'nde Tevcih Prosedürü”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2/1 (2011), s. 1-11.
- Erdoğan Özünlü, Emine: *Ayntab Sipahileri: Bir Osmanlı Sancağında Timarlı Sipahi Olmak*, Ankara: Berikan 2011.
- Filipović, Nedim: “Ocaklık Timars in Bosnia and Herzegovina”, *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 36 (1986), s. 149-80.
- Göyünç, Nejat: “XVI. Yüzyılda Doğu ve Güney-Doğu Anadolu'da Yönetim ve Nüfus”, *Türk Kültürü*, 370 (1994), s. 77-86.
- Göyünç, Nejat: “Timar Ruznamçe Defterleri'nin Biyografik Kaynak Olarak Önemi”, *Bellekten*, LX/227 (1996), s. 127-38.
- Göyünç, Nejat: “Timar Tevcihleri Hakkında”, *Osmanlı-Türk Diplomatığı Semineri 30-31 Mayıs 1994 Bildiriler*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi 1995, s. 67-74.
- Göyünç, Nejat: “Yurtluk-Ocaklık Deyimleri Hakkında”, *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi 1991, s. 269-78.
- Hicrî 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, nşr. Halil İnalçık, 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu 1987.
- Howard, Douglas: “The BBA Ruznamçe Tasnifi: A New Resource for the Study of the Ottoman Timar System”, *Turkish Studies Association Bulletin*, XI/1 (1986), s. 11-19.
- Howard, Douglas: “Timar System and Its Transformation, 1563-1656”, Doctoral Dissertation, Indiana University, 1987.
- İnalçık, Halil: “Autonomous Enclaves in Islamic States: Tēmliks, Soyurghals, Yurdluk-Ocaklıks, Mâlikâne-Muqâta'as and Awqâf”, eds. Judith Pfeiffer and others, *History and Historiography of Post-Mongol Central Asia and the Middle East: Studies in Honor of John E. Woods*, Wiesbaden: Harrassowitz 2006, s. 112-34.
- İnalçık, Halil: “Osmanlı Bürokrasisinde Aklâm ve Muâmelât”, *Osmanlı Araştırmaları*, 1 (1980), s. 1-14.
- Kayseri Sancağı Timarları (Hicrî 997-998/Milâdî 1589-1590)*, haz. Seyit Ali Kahraman, 2 Cilt, Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi 2009.
- Kılıç, Orhan: “Muş Sancağı Dirlikleri (1604-1605)”, *OTAM*, 9 (1998), s. 241-61.
- Kılıç, Orhan: “Muş Sancağı Dirlikleri (1604-1605)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, IX/1 (1999), s. 155-78.
- Kılıç, Orhan: “Ocaklık”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXIII, (İstanbul 2007), s. 317-8.

- Kılıç, Orhan: "Ocaklık Sancakların Osmanlı Hukukunda ve İdarî Tatbikattaki Yeri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XI/1 (2001), s. 257-74.
- Kılıç, Orhan: "Van Eyaleti'ne Bağlı Sancaklar ve İdarî Statüleri (1558-1740)", *Osmanlı Araştırmaları*, 21 (2001), s. 189-210.
- Kılıç, Orhan: "730 Numaralı Van, 'Adilcevaz, Muş ve Bitlis Livaları Tımar İcmal Defteri: I. Ahmed Dönemi", Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 1989.
- Kılıç, Orhan: "Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler", *OTAM*, 10 (1999), s. 119-37.
- Kıvrım, İsmail: "(Kanunî Dönemi Sonları ile III. Murad Dönemi Başlarında) Konya Sancağı'nın Tımar Düzeni", Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 1997.
- Minorsky, Vladimir: "A Soyûrghâl of Qâsim b. Jahângîr Aq-qoyunlu (903/1498)", *Bulletin of the School of Oriental Studies*, 9 (1937-39), s. 927-60.
- Öz, Mehmet: "XVI. Yüzyılda Bitlis Sancağı: Yönetim, Nüfus ve Vergilendirme", *IXth International Congress of Economic and Social History of Turkey Dubrovnik-Croatia, 20-23 August, 2002*, Ankara: Türk Tarih Kurumu 2005, s. 31-54.
- Öz, Mehmet: "XVI. Yüzyılda Bitlis Sancağında Tımar Sistemi ve Vakıfları", haz. Bahaeddin Yediyıldız ve Mehmet Öz, *Prof. Dr. Özkan İzgi'ye Armağan*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi 2011, s. 191-206.
- Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi: *Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Tasarruf Sistemi'nin Hukukî ve Mâlî Müeyyede ve Mükellefiyetleri*, haz. Midhat Sertoğlu, İstanbul: Marmara Üniversitesi 1992.
- Şeref Hân Bidlîsî, *Şerefnâme*, ed. V. Véliaminof-Zernof, Vol.1, St. Petersburg 1860, rep., Westmead 1969.
- Topkapı Sarayı Arşivi H.951-952 Tarihli ve E-12321 Numaralı Mühimme Defteri*, haz. Halil Sahillioğlu, İstanbul: IRCICA 2002.
- Ünal, Mehmet Ali: "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Diyarbekir Eyaletine Tâbi Sancakların İdarî Statüleri", *X. Türk Tarih Kongresi (1986) Bildiri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu 1994, s. 2211-20 (aynı makale, *Osmanlı Devri Üzerine Makaleler-Araştırmalar*, Isparta: Kardelen 1999, s. 170-8).
- Ünal, Mehmet Ali: *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu 1999.
- Ünal, Mehmet Ali: *XVI. Yüzyıllarda Harput Sancağı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu 1989.
- Ünal, Mehmet Ali: "XVI. Yüzyılda Palu Hükümeti", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7 (1992), s. 241-65.
- Yıldız, Suat: "(H.984) 1576-1577 Tarihli Tımar Ruznamçe Defterine Göre Karaman Eyaleti", Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2010.

